

B

Katv. Nr. 1

Jānis Kēlpe

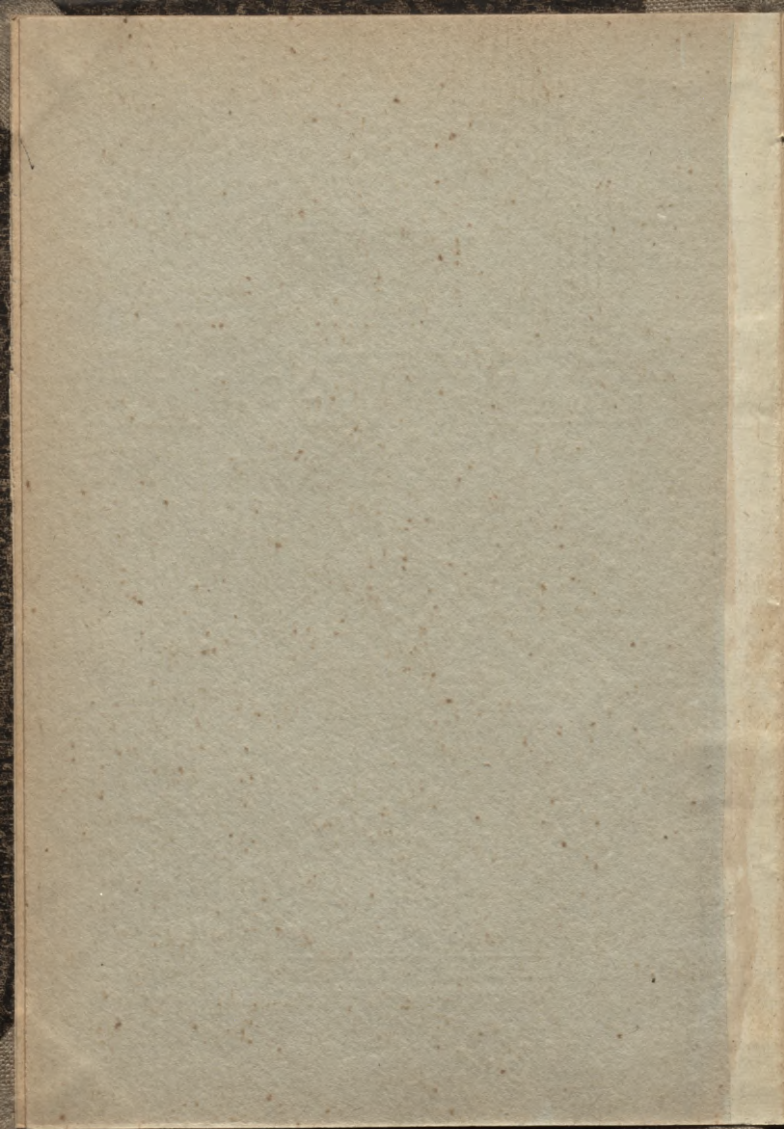
Jānis Veselis

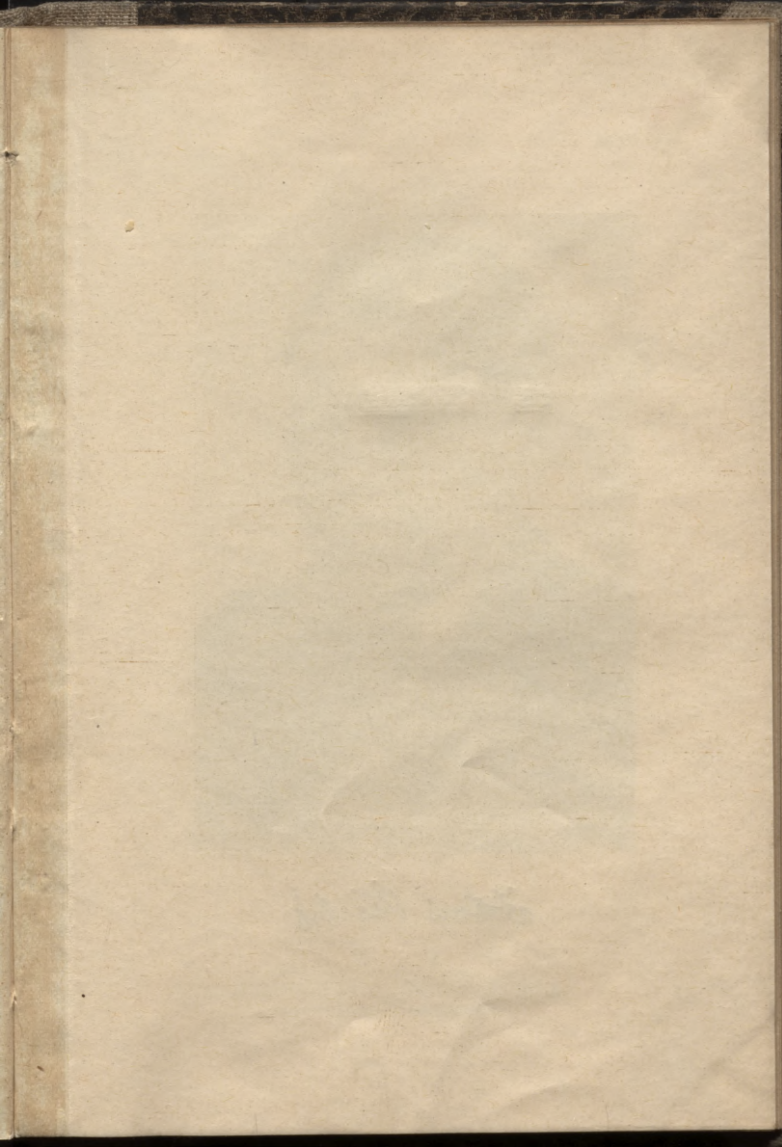
STUDIJA

1 9 3 8

IZDEVIS „GRĀMATRŪPNIKS“, RIGĀ
Ipašniece p./s. „Grāmatrūpnieks“

Jānis Veselis

B

810.09 p

Latv. Nod.

Jānis Kēle

JĀNIS VESELIS

STUDIJA

1 9 3 8

IZDEVIS „GRĀMATRŪPNIKS“, RĪGĀ
Ipašniece p./s. „Grāmatrūpnieks“

LYB
№ 353720

~~XXXXXXXXXX~~

Π ρ

Grāmatu spiestuves paju sab.
"GRĀMATRŌPNIĒKS"
Rīgā, Pils ielā Nr. 14.

Jānis Veselis.

I

Eiropa bija sakustējusies savos pamatos. Vēl vairāk — Eiropa liesmoja. Dunēja lielgabali. Sprakšķēja ložmetēji. Mirdzēdami cēlās durkļi un iecirtās dzīvu cilvēku miesās; no rētām izšāvās sarkanas asiņu strūkļas. Ievainotie vaidēja un viņu vaidi bija dzirdami visās zemēs, kur plīvoja cīņas karogi. Labākie dēli mira purvos, norās, mežos; arvien tālāk aizstiepās balto krustu rindas, un viss apvārksnis bija pilns to drūmā baltuma. Pilsētas sagruva granātu sprādzienos, lauku sētas izplēnēja liegmās. Naktīs visas debesu pamales bija gaišas no ugunsgrēku sarkanās atblāzmas. Pa visiem ceļiem steidzās bēgļu pulki, un bērni raudāja pēc tēviem un sievas pēc vīriem.

Šajā baigā laikā savas rakstnieka gaitas sāka Jānis Veselis. Viņš strādāja klusībā, kādas iekšējas varas rosināts, nedomādams par to, kas šos darbus izdos un lasīs. Viņā arvien no jauna pacēlās jautājums: kāpēc vajadzīga asins izliešana karos, vērtību un visas kultūras sagraušana? Vai cilvēce nekad nenonāks līdz apziņai, ka brutāla vara un asinskāre nav savienojamas ar cilvēka augsto misiju? Vai karadieva Marsa drausmais spožums tiešām ir pārākš par skaidrības ilgām, kas cilvēku tuvina vienīgai un mūžīgai patiesībai? Rakstniekam likās, ka kara dunoņā viņš dzird cilvēces ārprātu. Viņš reizēm nodrebēja, — tik baiga bija apkārtne un tik nežēlīgs cilvēks.

Reizē ar baigiem jautājumiem, kuņiem reālā dzīve nevarēja dot atbildes, modās pārdomas, cenšanās izprast esamību. Cilvēks vairs nelikās viens: viņš bija saistīts ar zvaigznēm, kas dūkdamas drāzās pasaules telpā, ar

visu bezgalību. Viņš varēja iet pa dzīvi, bet neredzēt to. Viņš varēja runāties ar citiem cilvēkiem, bet domāt savas domas.

Tāds savrūpgājējs tolaik bija Jānis Veselis. Pilns problēmu un kara iespaidu. Sevī noslēgts. Vairāk klušētājs, kā sabiedrības cilvēks. Uz viņu var attiecināt viņa paša vārdus, ar kādiem viņš raksturojis savādnieku, dzīves filozofu Liedēnu (Iz akmeņu cilts): „Gājējs nedomāja par lietām un tēliem, kas bija viņam visapkārt. Dzīli nogrimis savās svešādi īpatnējās pārdomās, brezenta lietus mēteļa uzgalvi pārvilcis galvai pāri, viņš soļoja ātri, bet bez steigas. Lūpas nekustīgi gulēja viena uz otras, viņām nebija nekādas sevišķas izteiksmes, ne skumjas, ne priecīgas; viņas bija mēmas, līdzenas, sārtas, likās laimīgas, bet kaktiņos neizdzisa savāds vaibsts, kurš līdzinājās neizplaukušam sminam.“

Arī Jānis Veselis iegrīma sevī. Viņš varēja likties vienaldzīgs, un tomēr — viņa gars bija drudzains. Reālītāte neapmierināja viņu, atbaidīja. Kautkur tomēr vajadzēja būt pamatam, uz kuŗa auga visi notikumi, jutekļiem tverami vai tikai intuitīvi apjaužamā pasaulē. Vajadzēja būt kādam pirmavotam, no kuŗa izvērda pasaules likteņi un norises. Bet blakus problēmām bija kāda cita pasaule — reālā dzīve ar kuŗa šausmām, cilvēku egoismu, varaskāri. Gandrīz smieklīgs likās cilvēks savos tumšos instinktos. Šādā stāvoklī viņš nevarēja modināt traģiskus dvēseles pārdzīvojumus, ne spēju naida uzliesmojumu. Vieglis smīns varēja uzplaukt rakstnieka sejā, kur dziļas domas bija vilkušas redzamas zīmes.

Šo savu garīgo būtību Veselis nav mainījis arī vēlākos gados. Tā izkristalizējusies, mainījusies niansēs, bet pamatos palikusi nemainīga. Patstāvīgs un drošs, gara ugunīs kvēlodams, Veselis ir gājis rakstnieka darba un slavas ceļu. Viņš nav locījies vareno priekšā, ne arī klausījies vienas dienas maldīgai kritikai. Palikdams uzticīgs pats sev un savai mākslai, viņš ir uzvarējis un kā uzvarētājs arī paliks mūsu rakstniecībā.

II

Pieskaroties Vesēla darbu saturam, vispirmā kārtā redzam divu pasaulu cīņu — materiālās un garīgās, jutekļiem tveramās un astrālās, laicīgās un mūžīgās. Viņš liek šīm pasaulēm sadurties un cīnīties. Bet nekad šī cīņa nav trokšņaina, spēji satriecoša. Cilvēks cilvēkam neuzbrūk nāvīgās dūsmās, paceļot cirvi vai naža asmeni. Cilvēks nenokauj, lai tādējādi satriektu pretinieku, sev svešo un nemīlamo pasauli. Arī liktenis nav bargais sodītājs, kas nāk ar atriebību. Cīņa ir klusa. Tā vērsta uz iekšieni, norisinās dvēselē, kur kopā pulcētas domas un atmiņas, kur jāatšķetina visi mezgli. Cilvēka seja ir tikai bāls iekšējās dzīves atspoguļojums; dažreiz tā var būt pilnīgi mēma.

Tāds klusas cīņas tēlojums ir stāsts Iz akmeņu cilts. Liedēns ir garīgs meklētājs, kas grib atbrīvoties no zemes smaguma, lai ieietu citā pasaulē, kur nav ne tāluma, ne laika robežas. Viņš tic, ka vielu gausā nīkšana un jaunrašanās no spēkiem ir lēns process, kuŗa rezultātā reiz stipri sakalto pasaulu vietā radīsies rēna kosmiska indiferenta migla. Būs zuduši kalni un lejas, visa saules sistēma, cilvēku darbi. Viss būs nedalāma vienība, kas vedīs pie jauniem veidiem. Jau tagad: „Teit ir akmeņi, teit ir zāle un puķes, teit esmu es, un viss tas ir viens un tas pats.“

Liedēna pārliecība ir ļoti stipra. Reizēm viņam liekas, ka tā jau sāk piepildīties. Viņš it kā immatriālīzējas, it kā zaudē miesas svaru, garam atraisoties brīvā lidojumā. — „Cik tālu viņš bija nogājis, viņš nezināja pats; cik ilgi viņš bija gājis, viņam negribējās zināt. Laiks un telpa vairs nepastāvēja viņa apziņā. Viņā nebija vairs nekādu pamatu domām un jūtām. Pat miesa likās pilnīgi viegla. Zeme te atdalījās no kājapakšām un

peldaini noslidēja lejup dažas collas, te atkal pacēlās un piedūrās pie tām. Pie tam nejuta ne grūdienu, ne satričinājuma. Viss bija viegli un debešķīgi.“

Liedēns saka arī vārdus, kas ir ļoti raksturīgi viņa garīgai, it kā immateriālizētai būtnei: „Vēl, saulei spīdot, es redzu zvaigznes, jau urbjos tumšos bezdibeņos, skauju būtnes, kas nerasniedzami tālas, kas nedzīvo ne pilīs, ne būdās, ne gaisā, ne ūdeņos, ne kokos, ne akmeņos. Viņas es pazīstu.“

Liedēnam pretējs raksturs ir dzirnavnieka meita Vera. Viņas intereses ir saistītas ar reālo dzīvi, ar konkrētību. Viņa ir pilna pirmatnēja dabas spēka un kaislību. Veselis viņu raksturo kā tumšo, kas deg iekšējā spēkā. Dvēseles lielumu, kas spētu iekļauties visumā, viņa neatzīst. Runāšana par savu lielumu Veras izpratnē nozīmē — bāzt savu sikulību citiem acīs. Vēl vairāk — tā ir lieluma manija nespēkā. Un viņa nostājas pretim gandrīz ēteriskam Liedēnam, starp citu teikdama:

„Nelielies, svešniek, ka redzi tālas lietas. Tas nav vēl nekāds labums. Tu nespēj redzēt tuvas lietas, bet taisni tās mums visvairāk vajadzīgas. Tas, kas aiz zvaigznēm, mums paliks mūžam nerasniegts. Bet ja mēs neredzēsīm to, kas mums apkārt, mēs nekad nespēsīm savu dzīvi pareizi nodzīvot, ne arī viņu izveidot, ja tā nebūtu pareiza. Mums jāredz vispirms sīkas lietas, jāsakārto viņas tā, ka no viņām vienmēr logi atvērtos uz visām pusēm.“

Šie vārdi arī pilnībā apliecina Veras raksturu. Svešs un nerasniedzams viņai visums un tāluma ilgas, tuvas sīkās lietas un to kārtošana. Viņas pasaule stāv uz stingriem pamatiem, un to skatīt un pārdzīvot noteiktā kārtībā ir viņas dziļākā vēlēšanās. Viņa ir zemes cilvēks, kas mīl tuvo skaistumu. Mūsu rakstniecībā Verai radniecīgs tips ir lidumniece Anna Dzilna Aidas Niedras romānā.

Tā redzam, ka Liedēna un Veras raksturošs saduršas divas pretējas pasaules. Viņi it kā tuvojas viens otram, lai saprastos, bet plaisa ir pārāk dziļa un plata, lai to

pārkāptu. Tuvojas cīņa, bet vienīgi šķiršanās ir tā, kas no tās pasargā. Liedēns mirst traģiskā nāvē, un tā atraisās mezgls, kas savādāk būtu grūti atrisināms.

Mazāk samezglots, ne tik traģisks noslēgumā ir stāsts Skaņas. Arī te ir divu pasaļu cīņa. Florianam Smuidrim liekas, ka visa esamība sastāv no skaņām, kas cilvēkus dara garīgus, atraisot dvēseles no sastinguma. Skaņas — pasaules būtība. Saule skan. Zeme skan. Arī sievietē ir tikai viena skaņa lielajā simfoniņā. Pat kara beigā dunoņā Smuidris dzird īpatnu mūziku, zināmu ritmu tautu un revolūciju kustībās.

„No daudzajiem atsevišķiem akordiem radās jaunas pasaules simfoniņa. Zeme atkal harmoniski skanēja. Visur bija revolūciju orķestri, bet apkārt bangoja tumša dobja militarisma jūra. Brīvības stabules saldi skanēja, kara taures baigi pūta mežainos kalnos, tukšnešos nostādīti lielgabali raidīja granātu aukas pret skaistām apdzīvotām pilsētām. Nemieram un chaosam radās jau kāds viens vienīgs un mūžīgs pamats.“

Smuidris cilvēci sadala divās daļās: viena pakļauta baudai, otra alkst pilnīgāku dzīvi, atraisīšanos no materiālas. Viņš pats pieder otrai daļai, apreibst skaņu bezveidībā, it kā zaudē miesas sajūtu. Arvien svešāks kļūdamas baudu pasaulei, viņš sevī jūt augot necerētus spēka avotus. Bet zemes smagums saista. Tā ir Alcione, aristokratiska niedzīvojumu meklētāja, kas Smuidrim liek just šo smagumu. Viņa ir skaista un aicinoša. Atrasta neparastos apstākļos — kaujas laikā kādā ienaidniekam atņemtā pazemes mītnē, kur viņa spēlēja klavieres. Alcione sauc Smuidri: nāc, jo tu man patīc. Es tevi neatraidīšu. Viņš jūt saldu kārdinājumu. Ierunājas pirmatnējas dzijas. Un tomēr — viņam jābūt stipram. Viņš it kā attopas no murgaiņa sapņa. Jūt mežonīgu prieku: „viņam gribējās pacelties telpā un no zvaigžņu perspektīves vērot šo daļo sievieti, vērot viņas veltīgās pūles sasniegt viņu, viņas kaisli, un cīnīšanos pēc dzīves daļuma zīmēt savā apziņā rūpīgi un vienaldzīgi.“

Cīņa beidzas bez asuma: Alcione aiziet ar kādu komponistu, bet Smuidris paliek savā skaņu pasaulē. Pēc gadiem, kad viņi atkal nejauši satiekas, Smuidris saka: „Nemilēju jūs kā sievieti, jūs man bijāt kas augstāks.“

Klusas cīņas stāsts ir Jūlija Kraiņa un Valdas Lailok attiecības (romānā Eņģelis Ufirs). Krainis ir vērotājs un domātājs, kas cenšas pēc gara un materijas harmoniskas līdzsvarošanas, pēc atbrīvošanās no miesas kaislībām un savienošanās ar augstāku būtību. Viņā mīt pazemība un vienalīdzība pret ārējas varas iespaidojumu, griba panākt tādu stāvokli, kur brīvs un nesaistīts gars pilnīgi valdītu par miesas tieksmēm. Turpretim Valdā „bija sakopotas visas Erōsa dāvanas“, „viņai bija atņemta pazemība un ikdienišķais krietnums, toties dota līdz ārpātam sakārināma mīlas tieksme un ugunīga dvēseles satversme“. Valda strauja, degoša, valdonīga, viņai vislielākā laime dzīvot mīlā, kaut arī šajā mīlā ir vairāk vieglprātīgas vēlēšanās, kā patiesas garīgas alkšanas. Krainis — garīgs, ēterisks, tuvāks bezgalībai un mūžībai, kā zemes dzīvei. Neskatoties uz rakstura pretešķībām, šie cilvēki viens otram tuvojas, bet pretešķības ir par lielām, lai tās pārkāptu. Kraiņa un Valdas mīlestība ir klusa cīņa, garīgu tieksmju un miesas kaislību saduršanās. Brižan: gan šķietas, ka arī Valda ir garīgi slāpstoša, ne tikai klausītāja savai miesai. Un tomēr — Kraiņa iekšējā pasaule Valdai paliek mīkla un viņa pati par strauju, lai ilgāk un uzticīgāk mīlētu.

Še pat sastopam kādu citu Kraiņa pretinieku — Kārli Vējautu, robustu, varaskārīgu cilvēku, kuŗam rakstnieks devis apzīmējumu — „agrākais velns un nākamais valdnieks“. Cik Krainis atklāts, patiess, kultūrāli līdzsvarots, tik Vējauts zemisks, viltīgs, valdonīgs, baudkārs. Sievietes viņa rokās ir rotallietas, kuŗas viņš nomet pēc savas patikas. Vara viņam vajadzīga tikai personīgas godkāribas un labpatikas apmierināšanai. Krainis šo cilvēku neieredz, cīnās pret to neredzami, bet tomēr paliek zaudētājs — viņu uz kādu laiku iesloga cietumā, kaut ne-

pelnīti. Visbeidzot paši ārējie apstākļi izšķir abus cīnītājus.

Gaismas alcējs ir Ilmess (novelē Garu piestātne). Viņš negribēja „nevienu nomocīt, bet atrast visur dievišķīgu gaismu un pretekļu samierinājumu“. Bet „nekur viņš neatrada tā, kuŗu iegūstot nekā vairs negribētos: mūžīgu gaismu, kuŗā visas lietas peldētu būtiski tuvas un nebūtu ilgi un veltīgi meklējamas“. Varbūt viņš to atradis sievietē, no kuŗas līdz šim „bija pazinis tikai ķermeņi, to kārojis un arī guvis“? Varbūt tā būs baltā kaislā Naja, kuŗas dvēsele dažreiz viņa priekšā pavērās kā „dzeltēns smaržojošs orchidējas zieds, brīnišķīgi daiļš?“ Pats palikdams vienaldzīgi vēss, viņš gribēja izpētīt viņas dvēseli, viņas garīgo spēku.

Bet no šīs vietas iesākās cīņa. Naja nomocījās kaislībā, bija gatava iekļauties viņa rokās un satrauca arī viņu. Viņa aicināja ar savas miesas krāšņumu. Bet Ilmesam vajadzēja atsācīties, jo viņa meklējumi sniedzās pāri kaislībām. Naja viņam liekas „tikai ciešanu, nemiera un šaubu satīts neskaidrs kamols“ un „mīlas dēku iesācēja, vīrieša iekarotāja“, kaut arī skaista kā orchidēja. Dziļi vilies, velti sievietē meklējis garu, Ilmess atraisās no zemes un fantastiskā braucienā aizauļo zalgojošā telpā.

Ilmess aiziet kā uzvarētājs. — „Izbālēja mīlas uguņīgi kvēlošais kalnājs un kļuva par spīdošu gaisa miražu, kuŗam Ilmess gāja cauri, lepns un neaizskārts.“ Ar gaišu vienaldzību, cildenā atbrivošanās iejūsmā, viņš dodas pret citām vilinošākām planetām. Kaislības uzvarētas. Gars kļuvis brīvs un apskaidrots.

Divu pasaulu cīņu redzam arī fantazijā Mēnesietes dāvana. Andreja Meikļa būtne ir it kā pārlauzta uz divām daļām: viena daļa ir strauja un mīl zemes priekus, otra daļa ilgodamās noraugās uz mūžības lielceļa. Reizēm Meiklim liekas, ka viņa priekšā līgotos plašas drūvas un ziedošas plavas, šalktu ēnaini dārzi un dzidras upes; tad viņš ir saistīts pie reālās apkārtnes. Reizēm

viņš ilgojas būt kā gaismas stars, kas bezgalīgi traucas visumā, apgaismodams tumšo nakti, zaudēdams reālītāti un saplūzdams ar mūžību. Dzīvē viņš jūtas lieks un bez prieka: sāpes kā lapsenes rāpoja dvēselē un to nežēlīgi durstīja. Bet skaists un bezgalīgs ir gaismas ceļš. Un tomēr — Meikulis pēc brīnumaina ceļojuma savu nakts sapņu uzceltā kosmosā atgriežas pie reālītātes.

„Meiklis, juzdams baiļu dzenuli pie papēžiem, skrēja ātrāk, lai vēl pēdējā mirklī notvertu kāroto nepanākamo parādību. Bet viņa izslidēja no viņa rokām kā gars, iespurdza pēdējās durvīs un nozuda.“

III

Jāņa Veseļa darbos izcilā vietā izvirzīts visums un tā problēma. Tie ir sarežģīti jautājumi, kuŗu atrisināšana nodarbinājusi ļoti daudzus gara darbiniekus. Veselis visuma problēmai galvenā kārtā pieskaŗas ar savu bagāto fantaziju, tēlodams dažādas iespējamības, kas varētu rasties straujas tehnikas un gara dzīves attīstības rezultātā. Viņš rada fantastiskus tēlus, kas pārspēj milzīgos attālumus starp zvaigznēm, sarunājas ar citu planētu iemītniekiem, vai sastopas ar dīvainiem, cilvēkam nezināmas dzīves vēstnešiem. Veseļa darbos ir vietas, kur kosms it kā zaudē savu majestātisko plašumu un neizdibinātos noslēpumus, kļūstot reāls un saprotams. Rakstnieka drošā fantazija atrod veidus, kā apiet zinātniskus pētījumus par telpu un vielu. Protams, ka varbūt kādreiz cilvēce atradīs ceļus, kā sazināties vai pat satikties ar citu debess ķermeņu iemītniekiem. Pagaidām tas ir tikai sapnis. Bet rakstnieks jau nav tas, kas katrreiz meklētu zinātnisku patiesību. Viņa fantazijai nav vilktas robežas. Par Veseli šajā ziņā jāteic, ka viņa fantazija tiešām ir krāšņa.

Fantazijā Zvaigžņu pielūdzēji redzam sanāksmi, kuŗā piedalās pārstāvji no visas bezgalības. No nakts tumšajām debesīm iznirst dīvainas laivas, griezdamās melnajā izplatījumā zem zvaigznēm, pieņemdamas lielus un vareņus apmērus, kā spēcīgas vaboles nākdamas no bezgalības telpām. Tās piestāj pie fantastiska tempļa, kuŗam nav logu, ne jumta, un kur pielūdz zvaigznes un mūžību; te priesteris rokas tur paceltas pret visumu, un no viņa gandrīz caurspīdīgiem pirkstiem līst it kā rožaina gaisma. No laivām nokāpj dīvaini radījumi, kas tikai retumis atgādina kautko cilvēcisku.

„Viņi bija slaidi no auguma un tērpti mirdzošās drānās, no kuŗām pastāvīgi lija mīksta un rožaina gaisma. Galvas bija mazas un iegarenas, bet pie viņām nebija ne acu, ne ausu, ne mutes. Taču savādie radījumi uzņēma ārienes iespaidus visai normāli. Viņu jušana pārsniedza smalkuma ziņā vairāk reizes cilvēku jušanu. Kamēr cilvēkam, kā zināms, ir pieci galvenie jušanas organi, — šim būtnēm bija tikai viens — āda. Tā savāca un pārvadīja gara centrā visus ārienes iespaidus. Viņi sajuta ār pasauli daudz pilnīgāk nekā mēs; tā viņi spēja uztvert, piemēram, priekšmetu tricīnājumus no 40.000 reizēm līdz 200 biljonu reizēm sekundē, kuŗi mūsu fiziskiem jušanas orgāniem paliek pilnīgi neuztverami un kuŗu esamību varam tikai loģiski un ar sarežģītiem eksperimentiem pierādīt. Tāpat viņi zināja par ētera viļņiem viļņus violetā gala. Viņu pasaules jušanā bija vienība, monisms, pateicoties uzņēmjēja aparāta vienvienībai. Skaņas, krāsas, priekšmetu cietums un mīkstums, saltuma un siltuma jēdzieni viņiem bija tik vienas un tās pašas enerģijas, resp. darbības dažāda stipruma veidi. Šie veidi tālab tomēr vēl nesakusa par neatšķiramu un nenokārtotu sajūtu kompleksu. Nē, nianšu izšķiršanas spēja, smalku nokrāsu atzīmēšana pie viņiem bija daudz pilnīgāka nekā pie cilvēkiem. Viņi redzēja visu parādību vienādo dabisko cēloni no vienības, ko ļaudis sauca par enerģiju. Un tā šīs būtnes prata valdīt pār dabas spēkiem daudz pilnīgāk nekā cilvēki.“

Zvaigzņu pielūdzējos tēlotas arī citas fantastiskas parādības un norises. Te priekšā izplešas lielas un nepazīstamas pasaules reljefs, līdzens, bez kalniem un upēm; gaiss ir drusku rožains un tā maigā smalkā smarža apņem juteklus kā nezināms vieglums; smiltis ir glāsainas kā rožu pelni. Šīs svešās pasaules iemītnieki ir atraisījušies no materijas, parādās un zūd kā burvības apņemti tēli; tie nepazīst arī dalīšanos dzimumos. „Kas šodien bija vīrietis, tas rītu varēja tapt sievietē un otrādi. Tā mēs izbēgām no kardinālas neapzinīgas radišanas jeb

rašanās klūdas — no duālisma un plaisas, kas valda visā no mums pazīstamā pasaulē.“

Līdzās fantastisko pasaulu un būtņu notēlojumiem jaužam spēcīgas ilgas, kas apņem zemes cilvēku. Dvēselēs iedegas kāre aptvert visuma horizontus, radīt jaunas pasaules un jaunu daļumu. Zvaigžņu pielūgšana top it kā par visuma reliģiju, kas apvieno laiku, telpu un materiju.

Tā Veselis, iedziļinādamies visuma problēmās, nonāk līdz metafizikai. Viņu interesē labā (Dieva) un ļaunā (Velna, Sātāna, Dēmona, Lucifera) problēma, pasaules pirmbūtība. Vesēļa varoņi bieži vien ir metafizisku jautājumu risinātāji.

*

Mūžības un bezgalības jautājumiem vistuvāk pieiet Veselis cenšas romānā Cilvēku sacelšanās (1934), kas pagaidām ir tikai viena daļa no plaša romānu cikla. Rakstnieks lasītāja priekšā nostāda cilvēku, kas nodarbojas ar dažādiem izgudrojumiem, ar enerģijas un vielas, gara un materijas problēmām, ar apņemšanos atrast veidus, kā padarīt paklausīgu dabas spēkus un iekarot visumu. Viņi ierīko modernas laboratorijas, izdara dažādus eksperimentus, plaši pārziņ jaunākos zinātnes sasniegumus un apspriežas ar slavenākiem pasaules zinātniekiem. Viņi ir kā dumpinieki, kas grib sacelties pret pastāvošo kārtību, pacelties pāri zemes un zvaigžņu robežām, nojaukt telpas un laika robežas, lai draudzīgi savienotos ar visumu. Viņi tic savai uzvarai, un šī ticība jau raksturota romāna ieskaņā, kur starp citu teikts:

„Vēl augstāk bezgalības dzīlēs lidos brīvais gars
Uz robežām, kur atpakaļ jau liecas gaismas stars,
Kur beidzot valdnieks mūžīgs Lielais klusums kļūst,
Un lēni, nebeidzami Dziļā Tumsa plūst.
Tur laiks uz vietas apstājies un telpas nava —
Kaut auksta, ledaina ir Mūžības šī skava
Es viņā ieiešu kā ieiet radītājs.“

Veselis tic, ka cilvēkam reiz izdosies atrast visu lietu sākumu. No noslēpumu vaiga tiks atsegts plīvurs. Uz gāzto saulu drupām taps jauna gaisma un dzīve, kurai nebūs gala.

Vesela domas iezīmīgākais izteicējs ir inženieris Rudājs. Viņš ir stingrs savos zinātnes uzskatos, pašpārliecināts, reāls, tāls jūsmīgai sapņošanai. Viņu nevaldzina metafizikas jautājumi: tiem pretim viņš stāda zinātnes sasniegumus un nākotnes iespējamības. Rudājs uzsver, ka brīnumi un burvības nenotiek, bet vienīgā drošā cerība ir zinātne un cilvēks pats. — „Arī mašīnās ir gars savā tīrākā un pilnīgākā veidā un spēks, kas ceļas liktenim pāri,“ — viņš saka, tādējādi atvairidams liktenības nozīmi cilvēka dzīvē. Maģijai jānodziest pret zinātnes gaismu. Pats cilvēks būs likteņa veidotājs. Kā stipra un droša, cieta un auksta tērauda celtnē nākotne nostāsies cilvēka priekšā. Pa šīs celtnes kāpnēm cilvēks uzkāps bezgalībā, pārvarēs telpu un laiku. Rudājs iedrošinās teikt, ka viņš taisīs pirmo praktisko mašīnu starpplanetu braucieniem un ka jau iesāktais darbs nepalik bez panākumiem.

Rudājam nav tās sapņainības, kas piemīt citiem Vesela kosma noslēpumu minētājiem. Viņš cenšas ar matemātisku pareizību spraut mērķus, tos skaidri izveidot un skaidri realizēt. Tāls godkārībai, viņš sevī jūt aukstu un neatlaidīgu spēku, dziņu nenogurstoši darboties. Viņš neatzīst kavēkļus un sapņotājus, kas savu dzīvi darīja atkarīgu no ārējiem apstākļiem. Rudājs ir noteiktas gribas cilvēks.

Bet Veseli neapmierina vienīgi Rudāja gribas izpausme un zinātnieka daba. Viņš liek tam sadurties ar mistiskiem spēkiem, kas nāk no nezināmas pasaules sfēras. Šie spēki, ko Veselis apzīmē par lielā kārtotāja sūtni, Rudāju atvirza no domām par mīlestību, resp. zemes lietām, lai viņš varētu pievērsties vienīgi savam darbam. Lielā kārtotāja sūtnis Rudājam saka: „Es zinu: tu gribi tikai savu darbu. Vēl labāk. Mēs uzskatīsim mūsu līgumu par noslēgtu. Drīz mēs varēsim stāties pie

pasaules pārveidošanas. Es nodošu tavās rokās spēku, varu un vadību, pats paturēšu tikai augstāko uzraudzību.“ Bet kas ir šis lielais kārtotājs? Tas stāv pāri Dievam (spēkam) un velnam (vielai), tas ir bezgalības un mūžības valdnieks. Tā redzam, ka arī šajā vietā Veselis nonāk līdz metafizikai, kuŗu viņš piesaista domai par visuma iekārtošanu.

Rudājam blakus uz sacelšanās ceļa iet Ilmess, kuŗš, pētidams vielu, gribēja atrast milzīgu neaprobežotu spēku un dzīvību, šī spēka pārvaldīšanu paturēt savās rokās, lai savu tautu pasargātu no iebrucēju varmācības, „lai apkārt savai zemei uzceltu neredzamu nāvējošu staru valni, kam pāri netiktu neviens iebrucējs, neviens kāpurīgi rāpojošs tanks, neviena iznīcinošas spridzināmās bumbas nesošā lidmašīna, lai miljonu armijas klusi nogultos pie netveramā cietokšņa mūriem.“ Ilmess arvien smagāk sajūt verdzību, kuŗu veido apkārtne, sabiedrība, zeme, saule, zvaigznes ar saviem stariem un spēkiem. Viņā dzimst naidis pret sarežģīto spēku tīklu, kuŗā ietverts cilvēks, un viņš meklē iespēju, kā atbrīvoties no uzliktās verdzības.

Florians Smuidris, pats būdams mākslinieks, tic, ka reiz skaņas apvienos ļaužu pulkus un pacels tos pāri zemei — mūžīgā valstībā. Vairāk metafiziķis ir Andrejs Meiklis. Viņa skats pacelts pret zvaigžņu bezgalību, kur reiz jāpacelas cilvēka garam, visu saprotošam, brīvam no zemes kaislībām. Tikai gara valstībā varam baudīt isto laimi.

Rudājs, Ilmess, Smuidris, Meiklis — katrs savrūpējs, viņi tomēr ir kopēja ceļa gājēji. Viņus vieno domas par bezgalības un mūžības iekārtošanu. Viņi sacēlas pret pasaules kārtību, lai apņemtu plašākas sfēras, lai cilvēku darītu vienotu ar visumu, ar telpu un laiku.

IV

Iedziļinādamies visuma un mūžības problēmās, Veselis dažos gadījumos nonāk līdz misticismam. Tas Veselim nav baigs, nav saistīts ar smagiem pārbaudījumiem, redzējumiem vai izjūtām. Vesela mistikai pa lielākaī daļai ir vizuāls raksturs, atraušānās no zemes lietām un pieskāŗšanās citu planetu varbūtējai dzīvei un stāvoklim. Vispirms Vesela misticisms ir bagātas fantastikas cauraustas.

Skaista ir fantazija Mēnesietes dāvāna. Pie Andreja Meikuļa, kurām ir tikai viens saldi rūgts prieks — nomirt, naktī ierodas brīnumaina būtne un dāvina viņam riņķi, ar kurām viņam kļūt slavenam tagadnei un nākotnei. Slava nāk, bet tā Meikuli neapmierina, jo viņš jūtas tikai starpnieks divām kultūrām. Un atkal vienā mēnesāinā naktī Meikulis ierauga brīnumaino, blāvi vizošo būtni. Tā viņu ved pa svešu pasauli, kur debesis ir ogļumelnas, kur pazemē baigi zvēroja vareni lāvas ceplī; kur nāca tukšas un tumšas telpas un nospiedošs sastingums bija visapkārt; kur bija jāpāriet izsīkušu apakšzemes ezeru gultnes un sastingušas lāvas plaisas; kur bija tukšas un izmirušas istabas un kur nāve ievāca savu pēdējo plauju. Meikulis nejūt baiļu. Viss viņam šķiet kā vīzija. Tikai vēlāk, atkal atgriezdamies īstenībā, viņš apzinās, ka savādā pasaule varēja piederēt vienīgi bezkaislīgai planetai.

Meikuļa redzējumā Veselis ielicis domu par to, kāds izskatītos mēness, ja cilvēks turp nokļūtu un ja tur vēl būtu kādas dzīvas būtnes. Mistika te savijas ar zinātni, un Veselis šajā prōzas darbā spilgti parādījis savas fantazijas krāšņumu.

Ar šo pašu Meikuli (te gan viņš nosaukts par Meikli) sastopamies romānā Cilvēku sacelšanās. Te Meikulis,

ar kādu meiteni naktī pāriedams Rīgas tiltu, tiek ierauts teiksmaini sapņainā redzējumā. Viņa priekšā iznirst nepazīstama pilsēta, kur viss veidots no cieta, skanīga un auksta vaŗa. Viņi iet pa svešām ielām, kur nav dzīvības, bet ir tikai vaŗš un klusums. Kādā templī, kur pat dievlūdžēji stingst nekustīgā vaŗā un ēnainās nišās milst bronzaīni, spokaini tēli, viņus salaulā. Viss šis redzējums nav ilgāks par to laiku, kāds vajadzīgs tilta pārsoļošanai, kaut Meikulim liekas — tas ir bijis daudz garāks. Ka redzējums nav bijis vienīgi sapnis, to viņi redz no tā, ka viņu gredzeni tiešām samainīti kā īstās laulībās. Mistiski spēki ir darbojušies un atstājuši skaidri redzamas pēdas.

Kādu citu redzējumu Meikulis skata lauku mācītāja ēnainā istabā. Viņš ir liecinieks pastardienas atnākšanai, kad mirušie ceļas no kapiem un pieņem agrākos veidus, kad tiek dots izlīdzinājums starp taisniem un netaisniem, un kad visu uzmodināto pulki beidzot ieiet laimes valstībā.

Ar noslēpumu pasaules gariem satiekas arī kāds cits Cilvēku sācelšanās cilvēks — inženieris Rudājs. Viņš slēdz līgumu ar paša lielā kārtotāja sūtni, kas stāv pāri Dievam un velnam un ir visspēcīgs. Divas reizes viņš to satiek savās istabās, kur svešais ienācis neredzams, lai tad pieņemtu cilvēka veidu.

Ne Meikulī, ne Rudāju mistiskās parādības neuztrauc. Viņi tās uzņem mierīgā un apsvērtā apjaušamībā, bez bailēm, it kā savādie redzējumi saistītos ar pašu reālo dzīvi, kur bailes ir vājuma pazīme.

Nākotnes noslēpumos Veselis urbjas skaistajā stāstā Indiešu dievi. Te neliels draugu pulciņš it kā svešējādā lidmašīnā atraujas no tumsā grimstošās Rīgas un paceļas telpā, kur paveras nākotnes tehnikas iespējamības un modernā kara ainas; te ceļotāju pulciņš ir arī liecinieks lielajai cīņai, kur dievi cīnās par visvaldonību. Autors liek uzvarēt maigajiem indiešu dieviem, bet bargajam Jehovam būt zaudētājam.

Mirušos rakstniekus ar dzīvajiem Veselis saved kopā stāstā Ceļojums. Dzīvajie te pārveidoti astrālās būtņēs

un draudzīgi satiekas ar mirušiem. Tagore, Šellijs, Gēte, Ziemeļnieks, Saulietis, Rudzītis, Ērmanis, Stērste, Dāle un vairāki citi sapulcējušies fantastiskā vispasaules mākslinieku klubā. Te atsevišķos pulciņos sargrupējas garīgi tuvie. Bet ceļojums ir īss un latviešu dzejnieki drīz atgriežas mājup. Šķiet, ka šajā darbā Veseli mazāk interesējis misticisms, kā rakstnieku būtības zīmējumi.

Dažreiz cilvēkam kā plēsīgs zvērs uzglūn pagātne. Tā viņu pārsteidz negaidot, asi. Sabrūk labie nodomi. Sākas cīņa no jauna. Tāds cīnītājs ir Vilpatīņš (stāstā Vilkači), kurš bija vareni cīnījies karā un Latviju atbrīvojot, kurš uz savas sirdsapziņas nejuta grēka, tikai liela, izpildīta pienākuma vieglumu. Tagad viņš naktī satiekas ar kaujās nogalināto dvēselēm, kas materiālizējušās par vilkačiem. Viņš atkal cīnās. Cērt ar stiprām mežinieka rokām. Neatmaidīgi un droši. Bet pēdējais vilkacis viņu pašu saplosa. Tas ir mirušais skroderis Ejums, kuram Vilpatīņš bija atņēmis iecerēto jaunavu. Tā Vilpatīņš veic tos, kurus jau kaujās reiz bija veicis, bet neveic kāda pievilta mīlētāja atriebību, kas vēl pēc nāves izlaiž savus dzeloņus. Šajā stāstā ielikta mistika ir viena no baigākām Veseļa darbos.

V

Jāni Veseli dziļi ietekmējis pasaules kara drausmais laiks. Pats bijis tā aculiecinieks, redzējis varmācību, neželību un asinis, viņš var karu tikai ienīst. Zudusi cilvēcība. Aizmirsta kultūra, kas cilvēku atšķir no zvēra. Tas viss rakstnieku pilda ar dziļu nožēlošanu un skarbām protesta jūtām.

Raksturīgi, ka Veselis savai pirmai grāmatai licis virsrakstu — Pasaules dārdos. Tas vien liecina, ka Vesela doma šinī laikā saistās ar karu. Krājumā tieši par karu runā pieci stāsti. Rakstnieks ir ass tēlotājs, viņš drausmo laiku rāda reālītātē, svešu un atbaidošu.

„Visi tumšie, briesmīgie un neatvairāmie spēki bija pret cilvēku sakopoti. Zemes daiļums un miers, krāšņie augi, mīlgais gaiss vairs nepastāvēja cilvēku acīs. Bija tik asinis, saplosītas miesas, bedraina drātīm nostaipīta zeme un gaisā — zviedzošas granātas, džinkstošas lodes un mierīga pašapzinīga propelleru rūkoņa (Aeroplans un automobilis)“.

Kādā citā vietā (stāstā Zemūdens laivā) Veselis saka:

„Naidis valda pasauli. Kā māns ir izzudusi cilvēces vienība. Nav cilvēces. Ir atsevišķas zvēru sugas: vācieši, krievi, angļi, franči, kuņas cenšas izskaust viena otru uztura ciņā.“

Bet baigā reālītātē rakstniekā viež domas, ka varētu būt arī savādāk. Viņš saviem kara dūmos apkvēpušiem varoņiem liek just ilgas pēc apskaidrotākas dzīves, pēc lielākas cilvēcības. Viņš tos modina it kā no murgaina miega, lai tie bēgtu no asiņainās zemes un sekotu jaunai vadošai zvaigznei. Kareivis Miecpiņš, klausīdamies lielgabalu dunoņā, ierauga nakts tumšās skaidrās debesis. Viņš tur redz jaunus spīdekļus, kas gaiši un mierīgi deg

pāri saplosītai cilvēcei. Miecīnā aug jautājums: Vai jaunie spīdekļi nav kā vēstneši citai cilvēcīgākai dzīvei? Viņš saprot: ir jānāk jaunām atziņām. Dubļaino tranšeju, asiņainās un moku pilnās dzīves vietā cilvēcei vajadzīgs atjaunošanas brīnums, pacelšanās pāri tumšiem instinktiem. Šī atziņa Miecīņu dara laimīgu. Viņš ir pilns ticības un piedošanas.

„Viņi visi trīs nu gulēja, cieši saspiedušies nedzilajā bedrē. Bija jūtams, ka kāda saite viņus vieno, saite, kas iet caur viņu sirdīm, dvēselēm, ietver neskaitāmus karotājus 1000 jūdžu garās frontēs, pārsviežas dzeloņdrāšu žogiem pāri... Vai šī saite nebija visas cilvēces vienotāja, kila par jaunu atdzimšanu no asins sārņiem? Vai viņa nebija sudrabains pavediens, kas stiepās no Jaunās zvaigznes un trīsošā tiklā tvēra bezgalības spīdekļus, radījumus un Zemes cilvēkus? (stāstā Jaunā zvaigzne).“

Tā redzam, ka Miecīņa jautājumos un jaunās atziņās slēpjas ekspresionisma diegli, kaut gan Veselis būtisks ekspresionists nekad nav bijis. Vesela ekspresionisms ir gaišāks par Ērmaņa, Sudrabkalna, Rudziša. Tas ir allaž saistīts ar citām problēmām. Te raksturīgs piemērs ir franču lidotājs Tigars (stāstā Aeroplans un automobilis). Kara beigās īstenības apņemts, atrazdamies tālu ienaidnieka aizmugurē, gandrīz bezcerības stāvoklī, viņš sapņo, ka Parīze un Berlīne brālīgi apkampušās un ka Londona celsies Lamanšam pāri uz Eiropu. Bet viņa sapņi iet vēl tālāk — atraisīties no zemes un pacelties pretim bezgalībai, kas ir vienīgi pastāvīgā visās maiņās un kustībās! Ļaut dvēselei atkal savienoties ar visumu, ar tiem avotiem, no kuriem tā nākusi! Tigars lidmašīnā pacelas augšup. Trauc pāri fronteī, pāri Francijai, pāri dzeltēnam Afrikas tuksnesim, līdz mašīna nogāžas un viņu pašu apputina tuksneša smiltis.

„Viņš bija augstu, viņš bija tālu no zemes un negribēja vairs pie viņas atgriezties, kaut arī simts rokas viņam mātu, simts mutes sauktu viņam pakal.“

Viņš jūt vienību ar bezgalību, ar kometām un zvaigžņu miglājiem. Kādreiz savā Parīzes darbnīcā viņš bija

strādājis pie projekta, kā cilvēcei pavērt ceļu uz visumu, kā nodibināt satiksmi ar Mēnesi, Marsu, Veneru. Tagad lielais zinātnieks apgūlās tuksneša dzeltēnās smiltīs.

Karš aizved labprātīgā nāvē arī kādu citu Vesela varoni — Indriķi Liepiņu (stāstā Zemūdens laivā). Kalpodams vācu flotē un redzēdams nežēlību, ar kādu bieži vien tiek nogremdēti arī nevainīgi pasažieru kuģi, viņš nāk pie atgīdas, ka karš ir slepkavība. Viņš atceras savu dzimteni — Kurzemi. Atceras mīļu meiteni, kas tagad varbūt spiesta klīst svešumā vai varbūt kopā ar torpedētu kuģi nogrimusi jūras dzelmē. Viņš ierauga tuvojamies kādu tvaikoni, kuŗu pēc dažiem mirkliem nogremdēs zemūdene. Apziņā iebrāžas drudzainas domas: „Nākošā acumirkļi simti tūkstoši grims. Tie ir jāglābj. Te ir slepkavas. Šī laiva ir kā čūska, kas slepeni dzeļ, un šie cilvēki ir rijēji, kas nepazīst žēlastības un iznīcina pasauli. Es esmu no pasaules tautām. Man ir jāzin, lai caur manu vainu, nolaidību un glēvulību neviens neietu bojā. Nākošā acumirkļi viņi nobeigs mani tāpat kā visus. Es miršu kā pasaules un rijēju nodevējs bez slavas un goda.“

Liepiņš liek iedarboties mīnai turpat zemūdens laivas iekšpusē. Tā eksplodē, sašķaidot laivu un tās apkalpi. Upurēdams labprātīgi sevi, Liepiņš ir izglābis daudzas citas dzīvības. Viņā ir apklusis zvērs un uzvarējusi cilvēcība.

Tiesa, Liepiņa perspektīve ir šaurāka kā franču lidonim Tigaram. Viņš ir vairāk ikdienas cilvēks, mazāk domātājs. Bet toties viņa cilvēkmīlestība ir dziļāka: viņš iet nāvē, domādams par daudzu citu dzīvību glābšanu, turpretim Tigars bēg no cilvēkiem, un viņu liktenis viņam kļūst tāls.

Kaŗa apstākļi notēloti arī citos Vesela prōzas darbos: stāstā Tuksnesī u. c.

Vairāk psiholoģisku pārveidību, kā kaŗalaika dzīves notēlojums, ir stāsts Zem vācu jūga, kas iznācis atsevišķā grāmatā. Te notikumū risinās Vācijas armijas okupētā Kurzemē. Laucēnu saimniece Alma cīnās starp

stiprām erētiskām jūtām, ko atmodina no frontes joslas aizmugurē atvirzītais svešnieks Krišs Balders, un pienākumu pret bēgļu straumi un krievu karaspēkam līdz aizrauto vīru. Jaunā skaistā miesa alkst glāstu. Vai lai tā novīstu kā neviena neuzlūkots zieds? Varbūt vīrs nemaz vairs nepārnāks? Un asinis sauc un miesas mežonīgie spēki satrauc dvēseli. Kā rožains padebesis izkvēl domas vakaros. Pat karalauka apstākļi, iebrukumi, laupīšanas nespēja aplūsināt satrauktās dziņas.

„Cilvēka personīgā un intīmā dzīve pa tam izveidojās pēc saviem mūžos nosacītiem likumiem. Mīlestību, naidu, kaislību, dusmas un cilvēka domas nevarēja nekas nospīest. Viņas pacēlās un plīvoja kā zilās liesmas bezgalīgā nāvējošā klusumā.“

Alma kļūst Baldera mīlākā. Viņa dabū arī bērnu, staigādama ar to zem sirds kā ar saldi noslēpumainu nastu. Tā Almas miesa uzvar viņas garu. Bet nāk atmošanās. Balders atstāj pavesto sievieti. Viņš tai saka arī rūgtus vārdus: „Tu pati to gribēji — tev arī jānes sekas. Man nav par to nekāda bēda.“ Baldera uzskats ir, ka sievietei jātiek pašai galā ar sevi un savu likteni. Almas ciešanas vēl pavairojas, uzzinot, ka no krievu zemes drīz atgriezīsies vīrs, jo karš bija beidzies. Bet viņš viņai piedod, sacīdams:

„Ak, vai mēs zinām, kuram no mums visvairāk piedošanas vajadzīgs. Nebūsim tik dievišķīgi un nedomāsim, ka mēs esam nemaldīgi un bez kļūdām. Cita dzīve nu sākas. Ciešanas nav vēl galā. Alma, vai tu domā, ka vienam būs vieglāk ciest? Es to nedomāju. Es gribētu ar tevi kopā iet, kā mēs agrāk gājām... Ja tu to vari un gribi. Es zinu, ko asinis prasa. Es zinu, ka viņu prasības jāpilda, ka par to nav sodāms neviens.“

Tā stāsta noslēgumā Veselis liek runāt visu izlīdzinošai saskaņai. Tā ir arī baigo kara gadu skumjā ieskaņa un jaunas dzīves priecīgā ieskaņa.

Šo jaunās dzīves gaišo ieskaņu gan vēl pārtrauca lielnieku laiks, kas diezgan spilgti attēlots stāstā Dievu

gulta. Veselis nīst komūnismu. Tad nu viņš arī parāda, cik daudz tajā zemu instinktu, nežēlības, varmācības, maldu, pagrimuma; bet visam pāri deg Jūlija Kraiņa gaisais, alkstošais gars, ilgas pēc pilnības.

To pašu garīgo pilnības meklētāju Jūliju Kraini sastopam romānā Eņģelis Ufīrs, kurā tēlots Latvijas atbrīvošanas laiks, kad latvju varonīgie cīnītāji padzina gan lieliniekus, gan bermontiešu salasītos pulkus.

Kaŗalaika epizodiskus notēlojumus sniedz arī stāsti Miera kreisers, Meitenes stāsts, Ēnu šūpoles un citi.

VI

Vesela tēlotie cilvēki pa lielākai daļai ir pilnīgākas dzīves alcēji. Viņus nedzen godkāriba, ne šauri materiālais labums. Viņos briesmīgas kautkas no sirdsdedzes, no vēlēšanās saskaņot iekšējo pasauli ar ārējiem apstākļiem. Būdami ikdienas rūpju nomākti, viņi tomēr tic, ka savu dzīvi varēs skaisti nodzīvot. Tie nav sekla fiziskas baudas meklētāji, jo gars ir viņu dzinējspēks un miesa ir tikai šī gara mājoklis. Kā kvēlainas ogles viņos kaist pārdomas, bieži vien likdamas aizmirst reālitāti, paceldamās bezgalības sfērās, vai iegrindamas pasaulēs, kur cilvēks var ieiet tikai apīaužamībā. Nemierā degdami, vēsi savā ārienē, viņi atgādina vakara apsegtus smagus padebešus.

Katrs dzīvi uztver savādāk. Katrs arī savādāk redz tās pilnību. Tāpēc arī šķietas saprotami un dabīgi, ka Vesela cilvēki, galvenos pamatos būdami līdzīgi, nav līdzīgi savas apkārtnes un visas dzīves izpratnē. Katram ir savi skaistuma un pilnības meklējumi.

Vesela labākās dzīves alcēji it kā nošķiras divās galvenās grupās.

Vieni cenšas atrauties no zemes smaguma, lai rastu saskaņu ar visuma vareniem un mūžīgiem spēkiem. Reālitate viņus nospiež kā smaga nasta. Domas aizraujas svešos labirintos, un pat cilvēka ķermenis liekas kā traucējums, bez kuŗa gars varētu brīvi pacelties pretim visumam un sevī ietvert spēkus, kuŗiem zinātne vēl nav radusi izskaidrojuma un veida noteikšanas. Jautājumi viņos deg kā uguns kuri, bet šī jautāšana nekad nav tieši saistīta ar zemes lietām: tur runā cenšanās izprast visa esamību, cēloni un veidu, cenšanās panākt cilvēka saplūšanu vie-

nībā ar bezgalību. Liedēns (stāstā Iz akmeņu cilts) pat gaišā dienā skata zvaigznes un it kā apskauj tāli svešādas būtnes. Viņš tic, ka reiz nokritīs važas, kas uzliktas tagadējam dzimumam. Visās malās šalks elektriski vilņi, un saulaini kuģi brauks pa gaisa telpām. Cilvēks būs kļuvis svabads kā putns, kā atoms, kas nebūs siets vielas dzelžainībā. Ikviens dzīvos ar visu esošo saskaņā. Liedēna ticība savai pārliecībai ir tik liela, ka reizēm viņa apziņā zūd laika un telpas jēdziens.

Liedēnam radniecīgs ir Andrejs Meiklis (fantazijā Mēnesietes dāvana, stāstā Ceļojums, romānā Cilvēku sacelšanās). Viņa skats ilgodamies vēršas uz mūžības lielleļiem, kur nav zemes smaguma un gars ir brīvs kā putns gaisā, atraisīts pasaulu skaistumam un visas esamības pilnīgai izpratnei. Cilvēkam jāatbrīvojas no sava ķermeņa svara, lai viņš kļūtu kā gaismas stars, kas drāžas cauri bezgalībai. Raksturīgi ir Meikļa vārdi, teikti draugu grupai: „Mēs pacelsimies gara valstībā, kur mēs baudīsim tiro laimi.“ Bet, iekams tas tiek darīts, cilvēkam vispirms jāklūst lielam un brīvam, kas nav atkarīgs no šauras patmīlības, godkārības, nīcības. Brīvais cilvēks jūt vēju savā sejā un zvaigznes sev pāri; viņš strādā labprātīgi, un darbs viņa dvēseli pilda ar varenu prieku un vieglumu. Jāmācās būt priecīgam un laimīgam — tā ir pirmā prasība. Viņam arī „jāizjūt visuma vienības šalkas, kas trauc no koka uz koku, no putna uz putnu, no zvaigznes uz zvaigzni, un tikai tad viņš sapratis daudz varenākos vienības spēkus, kas šalc mūžīgi no dvēseles uz dvēseli un vieno tās tautās un ciltīs.“

Andrejs Meiklis, vienkāršais, dzīvē nesaprastais un nemīlētais cilvēks, apņemas darīt galu laikam un kļūt mūžīgs. Viņš atrod dīvainu skaistumu zemes pelēkā dzīvē, vienmuļā laika tecēšanā un visu notikšanu kārtībā. Šis skaistums pārspēj mākslas un gudrības diženumu, varenos dievus un skaistos cilvēkus. Bet ir jātraucas vēl tālāk — pretī mūžībai un bezgalībai. Izstaigājis zemes ceļus, skumjā nemierā Meiklis teic zīmīgus vārdus: „Es

biju zelta laikmetā, es biju laimes zemē, bet nekur nav paliekama vieta.“

Labākas dzīves alcējs ir arī kareivis Miecīņš (stāstā Jaunā zvaigzne). Kara dūmos apputējis, dubļainās tranšējās nonācis, viņš tic citai dzīvei, lielākai cilvēcībai. Dzīvei, kur būs mazāk ciešanu un vairāk gaismas.

„Visa šī dzīve taču nebija vairāk nekā kā murgs, kas dvēseli krata un moka, bet pāriet un izzūd, rītam austot. Istā dzīve, nebeidzamais rīts sāksies tikai tur, kur zvaigzne pie zvaigznes, saule pie saules, kur nevar izbēgt no gaismas, kur jādzīvo sauļu staros kā bezgalīgos baltos plūdus. Tur tiks no jauna savienotas visas atšķirtās būtnes, atcelta visvareno ciešanu valdonība, katram būs iespēja dota sasniegt savu ilgu mērķi.“

Bet Vesēļa darbos ir arī cilvēki, kas dzīves pilnību un skaistumu meklē tieši reālitātē, tuvā esamībā. Viņu domas ir saistītas pie zemes lietām, darba un mīlestības. Viņi allaž cenšas iekārtoties tā, ka garīgās prasības rastu saskaņu ar apkārtni. Viņu cenšanās ir cīņa ar apkārtni. Šie cilvēki ir vienkārši, pirmatnēji svaigi, stipri darbā un kvēli grēkā. Bet bieži vien viņus salauž tā pati apkārtne, kuŗu viņi grib pakļaut sev.

Salmēnu sādžas puisis Kraiva (stāstā Kārlis Kraiva) mīl strādību, paklausību un uzticību; mīl zemes mazo, zaļo pasauli, maigos zāļu stiebrus, bezdelīgas šaudīgo lidošanu, sīkā tārpiņa rāpošanu, mīl vairāk kā augšējo bezgalīgi lielo pasauli. Bet viņu neapmierina strādāšana citā labumam, viņš pats gribētu būt savas mājas saimnieks. Šo mērķi viņš izvēlējis un centies pēc tā, bet nav tam tuvojies: tāls un nesasniedzams tas palicis. Kraiva paliek zaudētājs arī mīlestībā: iemīlētā kaimiņu saimnieka meita Dziema aiziet ar kādu jaunu studentu. Tieksmes pēc sievietiskā maiguma paliek nepiepildītas.

Vientulības apmierinātību starp laimi un nelaimi, sevi un pasauli, gara ilgām un miesas tvīksmi meklē Maira (romānā Trīs laimes). Viņa atvairās kļūt par

laulātu sievu virsaiša dēlam Reinim tāpēc, ka viņš tai liekas pārāk apmierināts un laimīgs, jo arī tā ir nelaime. Viņa bīstas tā laika, kad viss sasniegts un piepildīts, jo visa piepildījums ir apstāšanās un līdzīgs nāvei. Maira cenšas nostāties vidū starp divām pasaulēm, kuŗas abas ir līdzsvarā. Brižam viņa mil maigi jūtīgo dvēselīgo Reini, brižam alkst pēc nemiera dzenātā, spēcīgā dēkaiņa leiša Tūtara. Pēc tuvošanās dievu garīgumam viņa ļaujas savas miesas aicinājumam. Tā viņa savu būtību salauž it kā divās līdzīgās daļās, kuŗas katra atsevišķi nevar pastāvēt.

Tāpat kā sādžas puisis Kraiva, arī jaunā virsaitene Maira nesasniedz domās izauklētās pasaules atnākšanu: virsaitene kopā ar savu pili iet bojā uguns liesmās, ko pilij pielaiž iebrucēji.

Labāks liktenis nav virsaitim Jumim (tragēdijā Jumis), kuŗam dvēsele ir pilna gaiša prieka un ticības savas tautas nākotnei. „Tu skaties pārāk tuvu, neredzēdams manus tālos nodomus,“ viņš teic savam brālim Laimim. Viņš atšķiras no āriešiem, lai ar saviem kaŗapulkiem iegūtu jaunas auglīgas zemes un tur sāktu jaunu dzīvi: līdzšinējās telpas bija kļuvušas par šaurām. Bet rodas tīkotāji, kas grib nostāties Jumja vietā. Viņu apskauž. Viņam uzbrūk. Sākas cīņa, kuŗā Jumis nodur savu pretinieku, bet mirst arī pats. Viņa sapnis paliek nepiepildīts.

Bet jau nāvē iedams Jumis vēl tic, ka labais uzvarēs. Nemiers nav rimis. Tas sauc kopā kritušos cīnītājus.

„Reiz biju dzīvē, tagad nāvē vadons es —
Tad klausat, varoņi, nu manas pavēles.“

*

Vesēļa darbos ir kāda vieta (Eņģelis Ufīrs, 143.—145. lpp.), kur viņš izteic domas, kā panākt gara un miesas sintezi, kāds ceļš ejams, lai sasniegtu pilnību. Šīs domas ir raksturīgas visam Vesēļa pasaules uzskatam, — ar

tām mēs sastopamies ne vienu vienīgu reizi. Tās varētu formulēt šādi: Ir trīs pakāpes, pa kurām jāvirzās uz augšu. Trīs dažādās pasaulēs ir jādzīvo cilvēkam, lai viņš sevi pilnīgi pārveidotu un panāktu saskaņu ar apkārtni.

„Tikai tas var lepoties, ka redzējis paša acīm un pārdzīvojis visu, izgājis elli un debesi cauri, kas pats izkāpis no zemākās pakāpes līdz visaugstākai. Tikai tas ir ieguvis par pasauli pilnīgu un nemaldīgu atziņu, tikai tam ir tiesība skatīties pēc vēl augstākiem un gaišākiem horizontiem.“

Pirmā pakāpē cilvēks ir pakļauts instinktiem, kaislībām. Viņš alkst baudas, rupju miesas apmierinājumu. Viņš ir svešs cilvēcībai, garīgiem meklējumiem, ātri iekairināms, satraucams un saniknojams kā zvērs. Te cilvēks ir par mazu, lai ieraudzītu plašumu, kas viņu ieslēdz kā lokā. Viņam nav arī gribas censties to saskatīt: kaislības to aizrauj ar varenu spēku. Te valda prieks par baudu, dārgumiem, mantu, ēdienu, dzērieniem, košām drēbēm. Cilvēks nav apvaldīts, tikai instinktu vergs. Šie pirmās pakāpes cilvēki, pēc kāda Veseļa varoņa domām, ir klasiski un apskaidroti, bet no viņiem nevar nākt atpestīšana (romānā Saules kapsēta).

Otrā pakāpē cilvēks kļūst rāmāks. Aprimušas kaislības. Dvēsele uzvarējusi miesu. Viņš vairs pēkšņi neiekaist, ir atklāts, patiesīgs. Vērtēdams skatās uz apkārtni. Meklē lietu un parādību cēloņus un saturu. It kā liega dvēsmā iešalc cilvēka būtnei. Viņš paceļ galvu un brīnās: viss ir kļuvis svešāks, skais-tāks. It kā jauna pasaule būtu visapkārt. Cilvēks domā: Varbūt aiz šīs pasaules ir vēl cita, plašāka un gaišāka? Viņš uzstāda jautājumus un pats sev atbild. Viņš cenšas ieklausīties mūžības ritmos, saprast esamību un tuvoties bezgalībai. Viņš kļūst meklētājs, pilnības alcējs, it kā atraisīts no miesas, no visa tveramā un esošā, labvēlības gaismas apstarots. Viņa mērķis ir gara un materijas harmoniska līdzsvarošana. Un viņš tai tic.

Trešā pakāpē cilvēks ir pilnīgi atbrīvots no kaislībām. Viņa gars ir radošs un apskaidrots, pāraudzis pirmatnējo elementāro jūtu apjomus. Panākta ir gara un materiālas sinteze. Cilvēkam vairs nav jācinās ar savas miesas iekārēm, tā ir pakļauta gara visvaldonībai, atbrīvojusies no tumšiem instinktiem. Šajā pakāpē cilvēkam ir atklāta visu lietu izpratne un būtībā viņš tuvojas Dievam. Te cilvēks ir valdnieks, kuŗa valsts ir bezgalība un mūžība. Bez instinktu mulsuma, ar skaistām, apgarotām un asiņu pilnām miesām viņš stāv baltā mierīgā saules gaismā. Dvēsele atkal atgriezusies miesās un gars caurstrāvo visus priekšmetus.

Izstaigāt šis trīs pakāpes ir cilvēka uzdevums. Viņš nogrimst kaislībās, lai apskaidrots paceltos augšup. Viņš meklē pilnību, lai to beidzot atrastu. Grūts un tāls ir viņa ceļš. Nepārtraukta virzīšanās pret kalnu. Cīņa pašam ar sevi un savu apkārtni. Ne katrs to grib un spēj. Miljoni un atkal miljoni paliek uz pirmās pakāpes, pakļauti kaislībām un šaurībai. Reti sasniedz otro pakāpi un vēl retāki trešo pakāpi, kur gars un miesa ir harmonijā. Tikai nedaudzi kāpēji sasniedz saulē vizuālojošā kalna virsotni. Šai kāpšanai vajadzīgs zelta zirgs — spožs un bezgalīgs ideju zvaigznājs.

Zīmīgākais pirmās pakāpes cilvēks Vesēļa darbos ir Krišs Dainers (fantazijā Aklais ezers). Viņš ir pilns pirmatnēju dzimuma kaislību, baudu alku, karstu dziņu un strauju asiņu varas. Dainers mulst kaisles skurbumā; tā viņu attālina no domām par cilvēka lielo misiju. Ik jauna, skaista sieviete viņam ir tikai īsa piestātne, no kuŗas viņš, instinktu satraukts, drāžas tālāk, lai baudās piepildītu savu dzīvi. „Caur pasauli es eju, un apkārt stāv sievietes, sārtas un smaidošas, aicinošas un kaislīgas. Pie viņām es ieeju un palieku atpūtas brīdi, krītu viņu vētrainos apkampienos, viņu vijīgās rokās kā nodevīgos tīklos, tad atraisos un eju tālāk.“ — tā Dainers raksturo savu attieksmi pret sievietēm. Šis raksturojums nav pilnīgs: Dainers nav vienīgi bezdomīgs sieviešu guvējs, — viņš ir pilns kārdinošu tēlu, saldkāriņu

sapņu, liesmainu iegribu, kas to ieslēdz kā karsta jūra, atņem tam miegu, galvā uzmodina neprātīgus nodomus. Ik gara tieksme noslāpst kāribu tvanā. Pilns iekāru viņš izsaucas: „Sadegt un izkvēlot, nevis vārgu esamību mūžībā vilkt! Baudīt, mīlēt, dzīvot es gribu!“

Krišs Dainers tiek nostādīts izšķirošā jautājuma priekšā: izbaudīt visus zemes priekus, just visu kaislību piepildījumu, vai arī pāriet mūžībā, lai ņemtu dalību pie pasaules likteņiem. Pārejot mūžībā cilvēks zaudē savu ķermenisko būtni un kaisli skaisto mīlas pasauli. No viņa paša un viņa iekārēm nekas nepaliek pāri: „Paliks tikai viņa bezgalīgi cēlās domas, kas mūžīgi peldēs saltajā tukšumā cauri lietām un veidiem, dvēselēm un mūžiem: viņas sastāda visu kreatūru nezūdošo būtību.“ Mūžībā cilvēkam dota iespēja iemiesoties vistīrākos un visdaiļākos veidos, arvien, kad pašam tas tik.

Dainers tomēr atsakās no ielešanas mūžībā: viņš baudīs reālo skaisto dzīvi. Vēlēšanās piepildās — Dainers nogrimst Aklā ezera sūnaklī, kur atklājas valsts ar sievietēm kā vienīgām apdzīvotājām, kas zemes virsū nav mīlējušas, bet šeit ir jaunas, skaistas un pilnas kaisles. Te karstās asiņu straumes izdzēsa prātu un augsto garu. Runāja tikai miesa, reiba, priecājās reiz piepildītā tvīksmē. Dainers kļūst kā neprātīgs, baudu laimē apreibis. Sievietības valsts karalienei Zelijai viņš čukst mulstošus vārdus par laimi, kas nu atrasta viņas vijīgās melno matu liesmās un miesas kairā sārtumā. Visas izstaigātās takas viņš atzīst par liekām un maldīgām. „Ko dot man tevīm — miesu vai dvēseli?“ Zelija viņam jautā. Viņš atbild aizrautībā: „Ak, vai es prasu, ko tu man dosi? Es gribu, ka tu mani visu paņemtu, ka es iegrimtu tevī kā dziļā ūdenī.“ Atrīvojošs instinkti un kaislības. Juteklība pacēlās kā varens vilnis, kas augstu uzsviež zaļganās ūdens masas.

Tā Krišs Dainers tiek nostādīts pirmā attīstības pakāpē. Bet kā viss pārejošs un zems, arī kaislības nevar mūžīgi saistīt. Daineram apnikst sievu daiļums, an-

nīkst dzīve, kur nepazīst pasaļu pārvērtības, ne ziemeļu vējus un zvaigžņu katastrofas, kur nedzird gara izslāpušo balsis, ne zemes dobjo dunēšanu. Te nekā netrūkst, bet nekas nav mīļš. Daineram liekas, ka viņš dzirdētu klusu un dievišķīgu mūziku, kas nāca no plašām bezgalības telpām. Pret nenoteicami maigām un aicinošām skaņām sievu jutekliskie kairinājumi liekas rupji un sāpīgi. Tie vairs neapmierina. Asinīs, miesā, visā būtņē aug riebīga netīrības sajūta. Pat ar ziepēm un skaidru ūdeni šo sajūtu nevar aplūsināt.

Dainerā aug spēcīga vēlēšanās izrauties no kaislību pasaules, lai savu dzīvi piepildītu darbā un dzīvības apziņā. Kaislību apmierinājums nav devis gaidītā līdzsvāra. Sieviete liekas kā maldu tēls. Tai atvadoties viņš saka:

„Tu biji tā, kas mani mūžam turēja māņu ieskatos, kas spieda mani vienmēr meklēt pēc jaunām un jaunām baudām. Ārprāta sapnī par tevi, es metos dzelmē, nokāpu apakšzemē un atradu — panācu — ieguvu tevi. Laimes briži, kvēlainie sapņi ātri aizšalca. Uz visiem laikiem es šķīros no tiem un aizeju turp, kur saules griezdamās dūc, kur zvaigznes, apreibušas no dzīvības spožuma, gāžas atvērtos bezdibeņos, kur jaunas pasaules veidojas un dzimst, kur darbs, cīņa un bauda ir viens un tas pats un saucas — Dzīvība. Dzīvība, tavs es esmu, brīvs un spēcīgs, tavu domu veidotājs esmu, strādnieks tavā pasaulē.“

Varena apņemšanās un varenas ilgas Krišu Daineru ceļ augšup. Līdz ar to viņš tuvojas tai pakāpei, kur cilvēks, atbrīvojies no kaislībām, cenšas iespīsties esamības, mūžības un bezgalības jautājumos, kur cilvēks deg gara liesmās, brīnumainās ugunīs, kur viņa skats ilgodamies un pētīdams noraugās uz bezgalībā vizošiem zvaigžņu ceļiem.

Krišam Daineram radniecīgs raksturs ir mežzinis Līrums (romānā Saules kapsēta). Viņu varam apzīmēt par izsmalcinātu sieviešu pavedēju, kurš aiz skaistiem

vārdiem par dzīves jauniem veidiem un klusēšanas un domāšanas saldumu slēpj savas kaislās iegribas. Viņš iekāro, lai baudītu un aizmirstu. Sieviete viņam ir tikai skaists rotaļu priekšmets; viņas dvēselē viņš necenšas iedzilināties, ne arī to kādējādi sev tuvināt. Kad pamestai Ritai gaidāms bērns, viņš atsakās par to domāt, aizbēgdams uz pilsētu. Tā Līrums netiek līdz tai atgīdai, pie kādas nonāk Dainers — jāatraisās no miesas kaislībām, lai gars paceltos pretim mūžībai, kur dzimst un veidojas jaunas pasaules un jauns skaistums.

Par Līrumu augstāk paceļas Rīta. Arī viņa ir kaisla, nepacietīgi kļaudamās vīrieša rokās. Tumšie miesas spēki viņu ierauj kā virpulī. Bet, nonākusi mātes cerībās, Rīta apjauž, ka ir arī cita gaišāka pasaule. Viņa grib tai tuvoties. Līrumam saka: „Visu laiku mani turēji par tikamu baudas priekšmetu, kas vienmēr paņemams, bet kas manā sirdī un dvēselē notiek — tev nebija daļas. Es lāvos tev. No tam tu spriedi: es tavs īpašums. Maldijies. Nu visam tam gals. Man atkal griba pieder.“

Pirmās attīstības pakāpes cilvēkus Veselis rāda arī fantāzijā Noziegumu pilsētā. Te cilvēks atkratās no likuma bardzības un morāles principiem, kļūst postītājs un skaidrības alku ārdītājs. Viņš nebaidās noslepkavot un nekautrējas savas dzimuma kaislības rādīt atklāti. Atrasis visi saistītie spēki, pārņem veselās ļaužu masas, sagriežot prātus it kā ugunīgi asiņainā viesulī. Noziegumos tiek meklēta rafinēta bauda. Pazūd kauna sajūta un „cilvēki priecājas kailumā un grēkā.“ Tā ir instinktu pasaule, kur valda baudas, seksuālitate un cilvēku brīvās un nežēlīgās tieksmes. Pirmatnējai mežonībai nav daļas gar ideālu pasauli: runā asiņu trakums, fiziskas iekāres, miesa svin uzvaras svētkus.

Liekas, ka šajā darbā Veselis gribējis uzsvērt, cik daudz vēl pirmatnības ir ļaužu masās, kuŗas tikai likumi notur līdzsvarā. Pavērsies mazs lodziņš uz brīvību, un cilvēks jau parādīs savu patieso dabu. Cilvēkā vēl mīt asinis un baudu kāriģs zvērs.

Tāpat instinktu trakošana notēlota novelē Liesma uz ūdeņiem. Gainana ezera krastā „vēl daba brīvi kāpi morāles, aizspriedumu, likumu žogiem pāri un valda neaprobežoti.“ Te sāncenši kustoniskā iekārē cīnās pēc vienas sievietes, viens otru nošauj, lai brīvi varētu apmierināt savas asiņu balsis. Kā satrakoti brieži latvietis Aivis un žīds Natanaels dzenas pakal Irmai, kurai bija „pilnīgi vienalga, kurš no sāncenšiem viņu beigu beigās iegūst: abi likās vienādi tikami.“ Irma nepazīst mīlestības brāzmaino spēku, tikai instinktu varu, kas neprasa garu, bet vienīgi miesu. „Lai ņem, kurš var,“ viņa vienaldzīgi domā. Visbeidzot viņa padevīgi iekļaujas uzvarētāja Aiva rokās.

Irma liekas nesimpatiskākā no visām Veseļa sievietēm. Viņai nav pat taureņu mirdzošo spārnu, ar kuriem apžilbināt skatītāju, kas to uzlūko. — „Dažreiz viņai likās, kā viņas būtība ir pilnīgi izjukusi, sastāvdaļas izklīdušas pasaules dvēselē un tikai pavisam vaļēji vēl saskaņas cita ar citu.“ Krišs Dainers nonāk līdz atgāidai, ka baudas vien nav viss dzīves saturs, ka ir vēl cita brīnumaināka pasaule. Ne Irma, ne Aivis, ne Natanaels tik tālu netiek, instinkti viņus satur savos grožos.

Otrās attīstības pakāpes cilvēks ir Jūlijs Krainis (stāstā Dievu gulta), viens no iemīlotākiem Veseļa varoņiem. Viņš ir komunistu laiku varasvīrs, bet būtībā tomēr tāls komūnismam: viņa domu loks ir par plašu, lai saaugtu ar komūnismu. Lausim viņu raksturot pašam J. Veselim: „Viņa ieskatī patiesībā nebija komūnistiski, bet anarķistiski ar lielu altruisma un lielu kultūrālu vajadzību piemaisījumu. Viņš atzina, ka patiesi brīvam un lielam garam visos apstākļos iespējama visaugstākā svabadība. Vai Leonardo da Vinči, kalpodams kā mākslinieks un inženiers dažādiem valdniekiem, nebija brīvs? Vai Džordāno Bruno, ar auksto lepno skatu iedams ugunī, nebija brīvs? Sikajiem ļaudīm brīvība varēja pastāvēt tikai lielā neatkarībā no ārējām varām. Jo mazāk kādu valdību jūt, jo labāka tā. Vismazāk jūtāmā valdība bija ideāla anarķija augsti kulturālā sabied-

ribā. Cilvēki būs dieviem līdzīgi, un postošās tieksmes nevajadzēs vairs turēt spaidos un iemauktos.“

Tā domāja Krainis un tomēr iekļāvās komūnismā. Kāpēc? Kādā vietā viņš pats atzistas, ka jūtoties ieslēgts it kā trūdošu liķu kambarī, bet netiekot no turienes ārā. Kraiņa pievēršanās komūnismam ir tikai rūgts pārpratumš: viņa ideālismam par augstāku kultūru un lielāku cilvēcību šī nav piemērota vieta, kaut arī komūnismam netrūkst maldīgu lozungu. Krainis, pats skatīdams komūnistu necilvēcīgo rīcību, nonāk pie bēdīgas atziņas: „Nu esmu ieskatījies tuvāk dzīves kārtībā. No komūnista man raugās pretim tas pats vecais pilsonis, plēsonis un mantrausis, nenovīdīgs un zems. Atzīstu ideju un viņas cīnītājus, bet nekad neatzīšu izķēmotu un salauzītu pasauli.“ Visbeidzot Krainis no komūnisma atraisās pilnīgi. Viņš redz, ka komūnistu laika mīlestība, draudzība un cilvēces labklājība bijusi tikai illūzija. Komūnistu valdībai atkāpjoties, viņš neaizbrauc tai līdz. Paliek dzimtenē. Krainis jūt, ka bijis apaudzis it kā ar svešu miesu, it kā ieslēgts akmeņos un dzelzī. Nu viņš atkal jūt gara brīvību, atmošanos no maldiem.

Līdz ar atraisīšanos no komūnisma Krainis pilnīgi nostājas uz otrās attīstības pakāpes. Komūnisms vēl bija pirmā pakāpē, kur valda kaislības; te cilvēks vēl tāls apskaidrības meklēšanai. Brīvs un vientuļš Krainis stāv pretim jaunām pasaulēm. Ap viņu aizbrāžas dzīve, kaņi un revolūcijas nāk un pāiet, zvaigznes riņķo tālos lokos; bet mūžīgs un nesatricināms ir dabas miers, zeme, cilvēka gars. Tieši šajā mierā ir varens spēks un kustība: „Viss joņo, viss trako ap tevi, bet tu esi mierīgs, tu visu vadi ar lēnprātīgu visas sekas un cēloņus zinošu apziņu.“ Krainis nevar saprast, ko cilvēki grib panākt karodami, vieni cīnīdamies par tagadnes labumiem, otri par illūzijām. Ar rūgtumu viņš konstatē, ka ārprāts ir kā vienā, tā otrā pusē. Tāda kārtība, kas izsauc kaņi, nedrīkst atkārtoties. Garam jāpārvar dabiskais kūtrums, — tikai tad radīsies patiesa kultūra un kaņi neatkārtosies. Vēl vairāk — visi kaņi un revolūcijas ir pilnīgi vel-

tīgi pasākumi, jo cilvēks ir parniecīgu un vāju, lai pēc savas gribas izveidotu dabu un pārgrozītu zemes virspusi.

Par visu Krainim jādodomā grūti un mocoši. Gars visur meklē cēloņus un to sistēmu, pēta un salīdzina. Daudzie jautājumi viņu mulsina. Nav vairs kādreizējā ligsmā apziņas viegluma.

Pret sievieti Krainis ir noraidošs: viņu vairs nesa-trauc dzimuma kaislības. Viņš ir pacēlies pāri tām. Viņu nespēj dziļāk valdzināt ne svešādi zvaigžņainā meitene Ilma, ne laucinieciski vienkāršā, klusi gaidošā Elza, ne krāšņi ziedošā miesas sieviete Anna. Viņam sveša pat skūpstā tvīksme.

Krainim vismiļāka Dievu gulta, četrstūrainis plakani garens akmens kalna virsotnē. Bezgalība te tik tuva, ka saplūda ar dvēseli, bet mūžība, dūkdama kā ritenis, žūžoja caur abām.“ Te arī dzimst Kraini domas par nākotnes kultūru, kuŗas priekšstāvis viņš jūtas.

„Ši kultūra bija mīkstāka un vēlīgāka, viņai nebija iepriekšējā posma bardzības, spēka un sarkano cīņas kaislību. Viņa bija zināmā mērā izvīrtība un pagrimšana. Taču no viņas izstaroja mīksts spožums, kuŗu tik labprāt gribētos saukt par tīru gaisu. Likās, ja cilvēce ieies šai posmā, tad viņa tur paliks mūžīgi un tikai iekšēji mainīsies, bet ārēji būs vienmēr viena un tā pati.“

Sarunā ar Elzu Krainis saka: „Es gaidu visu skais-tumu nākotnē, jūs viņu redzat pagātnē.“

Tādējādi Jūlijs Krainis tuvojas trešai attīstības pakāpei, kur valda vismīlestība — mūžīgas jaunības iesākums, t. i. miesa un gara harmonija. Vēl gan viņš visu redz pārāk asi, vēl gars cīnās ar miesas spēku. Vēl gribas kaist jaunības asiņu sārtumā, lai lielāka un spēcīgāka cīnās izaugtu mīlestība. Vēl uguns sējējs pasaulē kaisa nemiera sēklu. Un tomēr — Krainim liekas, ka viņš ir nostājies jau ārpus laika un ka visas pasaules maiņas viņam joņo garām. —

Šāds stāvoklis Jāni Veseli tomēr pilnīgi neapmie-

rina. Romānā Eņģelis Ufirs viņš liek Jūlijam Krainim dzīvot tālāk, paplašināt atziņu lokus un noskaidrot savu būtību. Rāmais, filozofiskais vērotājs Krainis, kas necenās vadīt, tikai redzēt un just pasaules mūžīgo plūdumu, atkal sadurās ar kaislību spēku, kas tik raksturīgs pirmajai attīstības pakāpei. Šis kaislību spēks Krainim tuvojas no divām pusēm — no vienkārši skaidrās, it kā sevī dusošās, lēni degošās Oļkalnu Marijas, kas savās domās par godīgu apprecēšanos tomēr prata satraukt vīrieša asinis, un no straujās, kvēli aizrautīgās, drošās un atklātās Valdas Lailok. Vēl Krainis it kā iekaist, šķietami iemīlas, svaidās starp instinktu satraukumu un tiekšanos uz augšu. Vēl putekli līp pie viņa kāju pēdām. Un tomēr — viņš ir jau citas pasaules cilvēks, kuŗa gars cenšas pēc mūžīgā un visu aptverošā. Valda Lailok, kas meklēja kaismi un aizraušanos, jūt, ka „viņš mīl viņu, bet tā savādi, sveši, atturīgi,” ka „it kā bezgalīgs tālums, smeldzošs svešums plētās starp viņiem”. Krainis vairs nav ikdienas cilvēks: viņš stāv pāri tai. Viņš atsakās no mīlestības, nav atstātais, bet atstājējs. Atsakās no draudzības un paliek viens. „Visi cilvēki, visas lietas plūda viņam garām bez apstājas, bet viņš stāvēja un raudzījās. Viņa mīlie cilvēki aizgāja katrs savos ceļos. Visus viņš bija auklējis dvēselē, turējis par draugiem un tuviniekiem, bet nu viņam nebija neviena”. Krainis ir kā spirāle, kas liecas uz pilnīgu iekšēju gatavību. Tas cenšas iedziļināties visās lietās un tās harmoniski saskaņot, spēcīgāk izjust dzīvību un asāk redzēt. Domu cēlums Kraini atraisa no maldiem un sīkām nepatīkšanām. Viņš it kā paceļas augstā kalnā, no kuŗa var pārredzēt visu pasauli un visas lietas. Brīvs gars, kuŗam pieder viss un nekas. „It kā milzīgs plašums un neredzēts gaišums ap viņu plētās, neskaitāmas saules un pasaules riņķoja nebeidzamā telpā, cilvēki nāca un aizgāja, dievi sarīkoja pārgalvīgas spēles un derības, zemju zemes mezdami kausējamās ugunīs.” — „Viņa atspīrgstošās acīs bija tas tālais zilais tukšums, kuŗš atspoguļo nezin kādas aizsaules, bet tuvie priekšmeti viņā pazūd kā bezdibeni.”

Tā redzam, ka Krainis pamazām attālinās no reālās dzīves, ienirdams savu ideju pasaulē, it kā stindzinošā vēsumā, vienaldzībā. Kailanu Līziņai liekas, ka viņš ir „kā spoks, kuŗš parādās un pazūd.“ Bet arī te nav paliekama vieta, tāpat kā nekur pasaulē, kā to pats Krainis atzīst (stāstā Dievu gulta). Jāiet tālāk, dziļāk. Cilvēkiem jāizbeidz savstarpējas kaujas un kopīgi jāmeklē ceļš uz pilnību. Tāpat kā dabai, arī cilvēkam nemitīgi jārada jauni veidi, kuŗos slēpjas būtības uzdevums un mērķis. Tikai „nemitīgi veidodams, cilvēks ir dievišķā saskaņā ar pasauli un dabu“. Tiesa, veidi ir pārejoši, jo mūžīgi paliek tikai saturs. Bet citas izejas nav, jo cilvēks nav spējīgs apturēt nenovēršamo pasaulu gaitu: „Pasaulē nekad neiestāsies sastingums un nāve, vienmēr būs cīņa un kaujas, un atsevišķas būtnes, dzīvās un nedzīvās, saules un zemes ies bojā mūžīgajā cīņā, upurētas nežēlīgam un nezināmam dievam.“ Cilvēkam sevi jāparāda nemitīgā darbībā, meklēšanā pēc lielās sintezes. Bet kas ir šī lielā sinteze? — Dieva un Sātāna, Kristus un Lucifera apvienošanās. Atgriešanās pirmspēkā, no kuŗa atkal izaugs jauna dzīvība un veidi. Atgriešanās vienkāršībā. Šī doma simboliski izteikta savādniekā Mikā Daugavietī, kas sevi dēvē par Eņģeli Ufīru, staigā gaišās līnu drānās un ne no viena nekā neprasa. Viņš sasniedzis visu, ko vēlēties, un viņam nevajaga ne zelta, ne varas, ne baudu. Sapnī Krainis jūt, ka Eņģelis Ufīrs stāv pie viņa gulvietas un viņu apdveš ar viņpasaulisku mieru. „Tu esi lielais sanitārs. Tev vajaga pasauli notīrīt no visām sērgām,“ — Krainis kādā citā smagā brīdī Ufīram čukst. Ar to viņš apliecina savas simpatijas savādnieka dzīves veidam un pasaules uzskatam.

Jūlijs Krainis ir nogājis vienu dzīves posmu. Ap viņu vēl dzirdama aizejošā laika dunoņa, bet drīz tā apklusīs. Gars jūt savādu, divaini ligsmu pasauli, gaišu nepārejošu vientulības sajūtu. Tā ir jau pasaule, kur kaislības pārvarētas un gars valda par miesu un instinktiem, kur dvēsele un miesa jūt harmonisku vienību un saaugšanu ar augstāku būtību.

Saulaina silta daiļuma apgarots Krainis ieiet trešajā attīstības pakāpē. Bet viņa tālāko dzīvi Veselis nav rādījis. Tā arī paliekam neziņā, kādam īsti vajadzētu būt augstākās attīstības pakāpes cilvēkam. Varbūt daļa no tā ietverta Andreja Viksnas tēlā Tīrumu ļaudīs? Maz ticams, jo Viksna ir stipras gribas, pienākuma un darba cilvēks, zemes mīlētājs, bet nav pilnīgs valdītājs par pēkšņu kaislību uzplūdumu. Skaists jaunā latviešu arāja tēls, bet ne pilncilvēka paraugs.

VII

Jāņa Vesēļa varoņi nav ikdienišķi cilvēki. Pa lielākai daļai tie ir labākas dzīves un jaunu atziņu meklētāji. Tie nav arī dzīves vienmuļības apzīmogoti: no viņiem izstaro jūtu un domu bagātība, kas ir dziļāka un plašāka par viņu apkārtni. Tāpēc arī šķietas dabīgi, ka daudzos gadījumos Vesēlis saviem darbiem izvēlas rakstniekus un māksliniekus. Tie būtiski vistuvāki Vesēļa garīgai pasaulei, kas saistīta ar mūžības, bezgalības un harmoniskas dzīves izveidošanas problēmām. Te Vesēlim zināma līdzība ar Pēteri Ērmani, vienu no labākajiem literātūras pazinējiem un attēlotājiem mākslas darbā. Atšķirība vienīgi tā, ka Ērmanis ir rakstnieka būtisks notēlotājs, portretists, bet Vesēlim rakstnieks ir izejas punkts dažādu problēmu risinājumiem. Rakstnieks Vesēļa darbos ir vispārējs.

Andrejs Meiklis fantazijās Mēnesietes dāvana un Indiešu dievi un romānā Cilvēku sacelšanās, Inese Taima stāstā Kontese un aktrise, Florians Smuidris stāstā Skapas, Emīlija Toskate un Laidis stāstā Sāpju deļa, gleznotājs Jānis Griķis novelē Dvēseles vecums — tā ir Vesēļa rakstnieku un mākslinieku saime. Katrs no viņiem nes savdabīgu rakstura iezīmes, katrs pasauli redz savādāk. Un tomēr — viņi visi ir skaistākas un pilnīgākas dzīves alcēji, kuriem tāla raupjā reālitate un tuva klusā sirdsdedze un mūžības maigā elpa. Augšāmcelšanās ir viņu dzīves mērķis. Atbrīvošanās no zemes putekļiem. Tuvošanās lielai, visu aptverošai harmonijai. Tuvošanās vienai patiesībai, vienai varenībai un vienam skaistumam.

Ir tikai viens stāsts — Ceļojums, kur Vesēlis piešķir reālām personām. Te it kā dvēseles atrāvušās no miesām un sapulcējušās vispasaules mākslinieku klubā. Tur redzam ēterisko daiļuma meklētāju Ri-

chardu Rudzīti draudzīgā sabiedrībā ar indieti Rabin-dranatu Tagori un angli Šelliju, Pēteris Ērmani un Valtu Uitmeni, Franci Verfeli un Augustu Saulieti, tālāk — Ziemeļnieku, Stērsti, Dāli, Studentu un citus.

Šajā stāstā Veselis arī atzīstas, ka viņam ir tuvas „Edgara Po neprātīgi spožās, bezdibeņu gaismu skatījušās acis.“ Arī ar Fransuā Rablē un dziļo cilvēces nīdēju Džonatanu Sviftu viņš jūt gara radniecību.

Še pat atzīmējami daži Vesēļa savādnieki. Parfimeriju tirgotājs Juris Jumbrs (stāstā Smaržu tirgotājs) visu savu dzīves laimi jūt it kā atkarīgu no dažādām smaržām. Viņš ilgojas kādreiz nokļūt dienvidu zemēs, kur brīvā dabā tvano smaržas, kas te ziemeļos ieslēgtas flakonos. Viņš nonāk pat tik tālu, ka pārdod savu jauno, afroditiski skaisto sievu kādam bagātam amerikānietim, cerēdams ar iegūto naudu izklūt nevien no parādiem, bet arī redzēt sava sapņa piepildīšanos. — Kāds cits savādnieks Toms Gajers (stāstā Neticīgā Toma mīlestība) tic vienīgi neklūdīgām skaitļu rindām, visu pārējo viņš uzlūko ar neticību. Gajers netic pat mīlestībai, ko viņam sniedz ziedoša jaunava, viņa palīdzē grāmatvedībā. Kā akls viņš liekas pret daiļo, pašai dziedīgo mīlestību. Viņa akliba pat lasītājā modina sašutumu un reizē arī nožēlošanu. — Dzejnieks Roberts Robiņš (stāstā Robiņa plejade) savus dzejoļu žūkšņus, tos neatradis par pietiekoši gludiem, pārdod citiem, pa lielākai daļai jauniem iesācējiem un mīlētājiem, tādējādi zaudējot savas autora tiesības. Viņš it kā sirgst ar pedantismu un dzīves nevērtības izjūtu.

Visi šie savādnieki raksturīgi ar to, ka viņiem piemīt kāda vājība, kas tiem neļauj pacelties augšup, neļauj saskatīt plašākus dzīves apvārķņus. Viņi atgādina slimniekus, kas pastāvīgi domā par savu slimību un it kā neredz veselos, — tik cieši tie pieķērušies savai iedomai. Viņi paši savai dzīves laimei aizsedz tumšu plīvuru. Šie savādnieki ar savu nevarību ir pretstats Vesēļa pilnīgākas dzīves alcējiem, mūžības, bezgalības un cilvēcības problēmu risinātājiem.

No Vesela savādniekiem psiholoģiski dziļākais ir Reinis Meismars (fantazijā Čūskas audzināšana). Visur viņš cenšas ieraudzīt esamības skaistumu, dzīvību un kustību. Viņam tuva pasaule, kur „kļiedz gani, sasauca zvēri un putni, bites dūc, ūdens kritumi šņāc kā mūžība un zvaigznes, apreibušas no esamības skaistuma, gāžas bezdibenī.“ Meismars atzīstas, ka viņam ir degoša sirds un ka tai vajaga okeana, mūžības un visuma. Būdam pilnīgākas dzīves meklētājs, viņš tomēr sirgst ar kādu vājību: viņš meklē neparastus kairinājumus, kas to uzbudina, satrauc. Tādu kairinājumu sniedz tiksmīnāšanās ar paša audzinātu un iedresētu čūsku. Šī pieķeršanās dzīvniekam un baudas meklēšana šajās attiecībās Meismaram atņem cildenības mirdzumu. It kā rodas šaubas par viņa veselo saprātu.

Meismars ir inteliģents, bet šī inteliģence viņu novedusi līdz oriģināli izsmalcinātu baudu meklēšanai, apvienojot pirmatnējo ar kultūrālo. Meismars nebīstas nāves. Galvenais — pat nāvē just vairāk baudījuma, kaut arī nāvi nestu paša audzinātā čūska. Tādējādi Meismars atklāj savu baudītāja raksturu, kas pamazām izdzēs ilgas pēc mūžības un skaistuma. Tā izplēn ugunskurs, kad izdeg visas malkas šķilas. Tikai zvaigznes spīd un nenodziest un dūkdamas traucas cauri bezgalībai un mūžībai. Bet Meismars grimst arvien dziļāk baudas meklēšanā, un kā fraze liekas viņa vārdi: „Es izturēšu cīņu, tāpēc ka gribu dzīvot.“

VIII

Atsevišķu ievēribu pelna Jāņa Veseļa romāns *Tīrumu ļaudis* (1927). Te nav cenšanās iedziļināties visuma un mūžības problēmās, ne arī metafizikas jautājumos, kaŗa noliegšanā un cilvēcības meklēšanā. Rakstnieks it kā no maigi zilgas rīta krēslas iznirst dienas gaismā, kur viss skaidri saredzams un apjauzams. Pēc fantazijas brīnumainiem lidojumiem pa mūžības lielceliem, viņš pievēršas cietai, zaļai un auglīgai zemei; cilvēkiem, kas šo zemi mīl un kopj; tikumiem, kas tikai zemes tuvumā var pilnībā uzziedēt. Veselis kļūst pozitīvās reālās dzīves notēlotājs, kas cilvēka vērtību atrod raženā darbā, dvēseles skaidrībā, pienākumu pildīšanā. Līdz ar to viņš pakļaujas pilsētas nervozi satrauktās, morāli seklās un nenoteiktās dzīves noliegumam. Pirmbūtīgai, spēcīgai dabai viņš liek uzvarēt un krāšņā mirdzumā pacelties pāri tām gara mainīgām strāvām, kas rodas pilsētās.

Gandrīz visi *Tīrumu ļaudis* tēlotie cilvēki ir pozitīvi raksturi. Andrejs Vīksna, pēc augstskolas beigšanas ieguvis inženiera gradu, nepaliek pilsētā, lai gūtu karjēru, kā to dara vairums studēto, bet atgriežas tēva mājās, lai neatlaidīgā un raženā darbā atrastu savas dzīves mērķi. Viņš grib būt sava tēva darba turpinātājs, grib spēcīgi dzīvot un piepildīt savu likteni darbā.

„Darbam piemita neatvairāma burvība un reizē stingra loģika, kas visu notiekošo slēdza dzelžainā cēlonībā, dzīvei piešķīra to nozīmi, bez kuŗas viņa — tikai tukša, bezmērķīga klaidonība pasaulē. Cik grūts un nomocošs arī nebūtu darbs, viņš deva mieru sirdij, pastāvīgu drošu apziņu par izpildītu un izpildāmu pienākumu.“

Andrejs Vīksna visu uzņem vienkārši un dabīgi.

Viņš atzīst, ka nav jāiestieg filozofiskā prātošanā, bet gan jāstrādā un jādzīvo, kā daba liek, jāpiepilda cilvēkos ieliktie reālie uzdevumi. Viņš arī atzīst, ka kultūra nav atšķirama no dabas: tām savstarpēji jāatbalstās. Cilvēkam, tāpat kā dabai, ir dota spēja jaunu radīt. Šis spējas viņš nedrīkst atstāt neievērotas: tām jāpiedalās mūžīgā jaunradīšanas procesā. Savu veselīgu atziņu Andrejs apliecina darbos. Viņš Tīrumos konstruē jaunu vēja dzinēju, kas ražo elektrību, dzen mašīnas, saimniecību apgādā ar ūdeni. Viss pārveidojas iekšēji un ārēji. Dūc spārni un dzirnakmeņi. Sic akumulātori. Atkrit daudz darbi, kas agrāk bija jāveic pašam cilvēkam. Tā kultūras sasniegumi draudzīgi apvienojas ar dabas spēkiem.

Andrejs nav tikai zemes arājs un strādnieks. Kā īsts latvietis, viņš ir arī mīlētājs. Viņam jāizšķiras starp divām sievietēm: straujo, kultūrāli izsmalcināto Izidu, kurās dvēsele bija uzsūkusi pilsētas iespaidus un zinātnes, mākslas un filozofijas ideālus, vai arī pirmatnēji svaigo un krāšņo, klusi vienkāršo, darbīgo Laimu. Izida ir pilna kultūras, nemiera un domu spraiguma. Viņa var apburt arī ar savu ārējo skaistumu. Bet vēl brīnumaināka ir Laima, saulaina un kautri kvēla kā daba, ziedoša kā vasara, cietām sastrādātām rokām, bet maigu pieklāvīgu sirdi, pašai dziedzīga mīlestībā un neizsmeļama veselās jūtās. „Dobjš, draudošs nemiers, karstas, liesmainas, pirmatnīgas tieksmes sacēlās būtībā katru reizi, kad viņš bija Laimas tuvumā, kad viņš dzirdēja viņas skanīgos smieklus.“

Andrejs izšķiras par Laimu un apprec to. Viņi nav vilušies: mīlestība uzzied kā krāšņs koks. Tā nav mīlestība istabās: tā ir mīlestība darbā, tīrumā, saulē un vējos.

Kaut allaž lietišķs, vēsi atturīgs, šķietami praktisks, Andrejs Viksna pazīst arī mūžības jautājumus. Zaļās dabas vidū viņš redz atveramies bezgalības sfēras, kur cits aiz cita kā vilņi nāk pasaulu ritmi. Apkārtne it kā pazūd. Runā gadusimteņi un gadutūkstoši. Dūkdamas

aizbrāžas zvaigznes. Andrejs pats atzīstas, ka cilvēkam atļauts kādu brīdi būt mikstam, bet kas tāds paliek vienmēr, tas neder dzīvei. Viņš zīmīgi saka, un šie vārdi ir likti viņa dzīves pamatā: „Mums ir pienākumi pret dzīvi, cilvēkiem, mūsu tuviniekiem, un tos mēs nevaram novārtā atstāt.“

Ne mazāk stingrs un darbīgs raksturs ir arī Alberts Mainavs, kuŗu Andrejs turēja it kā par brāli un kuŗš vēlāk tāds tiešām pierādās. Viņš sākumā ir kalps Tīrumos, vēlāk apprec kaimiņu Dandzēnu meitu Izidu un kļūst par saimnieku. Jaunībā ieguvis augstāku izglītību, Mainavs tomēr atgriežas pie zemes darba. Skaidrs un vienkāršs ir viņa dzīves uzskats: dziļi jāciena morālais un darba pienākums, dziļi jāmīl un nav jācenšas pēc pašlabuma. Mīlestība un pienākums ir viņa dzīves saturs. Ne tā mīlestība, kas aizrauj nervozi satrauktos pilsētniekus, bet tā, kas mīt pirmatnībā un ir vienreizēja. Ne tas pienākums, kas tiek uzlikts piespiesti, bet tas, kas solīts labprātīgi. Šajā pienākuma pildīšanā arī slēpjas cilvēka vērtība.

„Cilvēks, augsts vai zems, mācīts vai nemācīts, ir tas, kas viņš ir vienmēr. Ja vismazākais pilda savu pienākumu, viņš ir cienījams, un ja lielākais tiecas tik pēc pašlabuma, viņš nav neko vērts.“

Mainavam ir liela apņemšanās pildīt pienākumu: Dieva un zvaigžņu priekšā paceļas zvērests. Solījums un tā pildīšana dod spēku būt un dzīvot, pacietīgi izturēt grūtumus. Vēl vairāk — pienākums prasa, lai mēs būtu taisnīgi pret visiem cilvēkiem, kaut arī daudzi būtu mūsu ienaidnieki; te nav šķīrojami labi un ļauni, draugi un pretinieki. Mainavs atzīst, ka pienākums ir vispārējs, viens un vienāds visās būtnēs.

Mainavs raksturīgs arī ar to, ka viņš dzīves centrā izvirza pašu cilvēku. Izidai viņš saka: „Es esmu daudz mācījies, tāpat kā jūs, vēl vairāk aizmirsis, bet nekad neesmu mitējies domāt par cilvēku, par viņa gaitām un

likteņiem. Daudz kas man izkritis no prāta, gandrīz visas zināšanas ir pazaudējusi mana atmiņa, bet tikai vienu nē: cilvēku. Viss, kas ar cilvēku saistās, mani aizgrābj un valdzina." Tā redzam, ka Mainavs ir nevien pienākuma cilvēks, bet arī dzīves sapratējs un vērtētājs, lielākas pilnības alcējs. Viņa gars allaž ir mošs, atsaucīgs. Pat mūža novakarē, kad jau mati kļūst sirmi, viņš stāv it kā jaunas dzīves sākumā. Asinis nogurst, locekļi paliek nevarīgi, bet gars sevi auklē cildenas domas, tāpat kā jaunībā alkaini uzņem pavasara atnākšanu, vasaras krāšņumu un rudens skumjas. Pat bīšanos no nāves Mainavs uzskata par pašmilību.

Dabas vienkāršība un čaklums iemiesots Laimā, Andreja līgavā un sievā. Viņa neprāto par sarežģītām dzīves norisēm, nežēlojas par grūtumiem, visu dara it kā no mūžības lemtā negrozāmā ritmā. Viņas dvēsele ir viegla un atsaucīga visās dienās, visi darbi sokas, un viņa pati ir kā tikko uzdziedējusi, brīnumaini svaiga un pirmatnēja pļavas puķe. Mīlestībā Laima ir dziļa, ārēji vēsa, bet būtībā kvēla un pieklāvīga. Mīlestība viņai šķietas kā dzīvība, kuŗai pietrūkstot iestāsies nāve. Kā burvīgs dzēriens tā izlijusi pa dzīslām un audiem, kļuvusi par asinīm un miesu. Dienas aizkūp kā smaržaini trauki, — tik liels ir laimes liegums. Bet mīlestība nes arī sāpes, kas dzeļ kā ērkšķi vai iešķeļas kā zibens mākoņu skaistajās celtnēs. Te Laima sevi pārvar atteikdamās, kaut šī atteikšanās nav viegla. Kādreiz, vēl līgavas laikā, viņa Andrejam saka: „Es darīju tā, kā gribēju, kā manas asinis prasīja. Es milēju un milu tevi ne tamdēļ, lai tu mani varbūt precētu. Tad zini: tev nav nekāda pienākuma pret mani un nebūs nekad.“

Kultūras ietekmē veidojusies, liesmaini satraukta, vairāk pienākuma nekā jūtu cilvēks ir Izida, Andreja bērnības un studiju laika draudzene. Pat lauku klusumā, starp druvām, rāmām zilām debesīm un pirmbūtīgo zemi viņu apņem aromatiskais kultūras gaiss. Viņa mīl runāt par mākslu, filozofiju, Bachu, Berliozu, sacer pat dažas dzejas. Viņai nav Laimas pirmbūtīgā spēka un krāš-

puma. Izidu tikai retumis pārņem viesuļains un smags dvēseles nemiers. Bet tuvas Izidai ir dzīves un būtības atziņas, kurās viņa asinājusi savu prātu. Kad Andrejs viņai saka, ka vajaga dzīvot vienkārši kā daba liek, strādāt un piepildīt dzīvības uzdevumus, viņa tam asi atbild: „Tā izpilda dzīvības uzdevumus zvēri un koki, bet es gribu būt kas vairāk nekā zvērs un koks, es gribu būt cilvēks.“ Šī griba Izidai piešķir cildenu mirdzumu; ar to viņa ievirzās pozitīvo raksturu plāksnē. Kļūst saprotamas arī viņas un Mainava laulības: cilvēks savā pārākumā par dzīvo un nedzīvo dabu ir tas, kas viņus vieno.

Maigu līdzjūtību atmodina savādnieks, klusi kautrais darba rūķis Maizītis, vaļinieks Dandzēnos. Septiņdesmit mūžgadi ir uz viņa pleciem. Viņš nav atlicis un arvien vēl neatliec muguru, lai paraudzītos debesis: darbs ir bijis viņa dzīves uzdevums, un viņš to neatlaidīgi pildījis. Maizīša izrakto grāvju gaņums ir gandrīz bezgalīgs, ar viņa izkulstītiem līniem varētu piekraut visas Rīgas noliktavas, nepārskatāmas ir nopļautās pļavas, nesaskaitāmas piekrautās ores un ratī. Un tomēr Maizītis redz, ka viņš nav kļuvis bagātāks, kā vienīgā laime ir bijis pats grūtais bezapstājas darbs. Tas viņu mazliet nospiež, un viņš pamazām atsalst un kļūst vienaldzīgs pret visām pasaules lietām. Ir tikai viena mīlestība, ko viņš jau četrdesmit gadus glabā svētu: tā ir mīlestība pret zudušo Līnu Mainavu. Kad to aizkustina, sirmgalvja būte ievīļojas kā jūra, iegrimst pagātnē un spoža iznirst tagadnē. Līnu Mainavu viņš bija milējis patiesi un vienreizēji.

Maizīša domas nekad nepieskaņas mūžības neizdināmiem jautājumiem. Viņa skats vismīlāk kavējas pie zemes tumšajām vielām, kur pazīstams katrs akmentiņš, katrs stādiņš, katrs smilšu graudiņš; kur zemes slāņos spraucas dažādas saknes un ložņā tārpī un citas būtnes. Tā Maizītis sevi apliecina par centīgu darba vīru, kas kā koks saaudzis ar zemi. Koku nolauž vētra, cilvēku — nāve.

Maizīša pasaule nav plaša, bet to apstaro tuvās esamības skaistums un kādas brīnumainas mīlestības atceres.

Pienākumā un darbā savu garīgo dzīvi atrod Andreja tēvs Juris Viksna. Skolas gados viņš ir vājš skolnieks, bet vēlākā laikā kļūst par labu fiziska darba strādnieku un visos darbos allaž iet saimes priekšgalā. „Zemkopim nav citas zinības kā darbs,” viņš saka, un viņa lielā centība ir labākais apliecinājums viņa vārdiem. Juris arī atzīst, ka vienai paaudzei jāziedojas, lai nākošā tiktu uz augšu, pilnīgākā dzīvē. Viņš ar lielu neatlaidību gādā par to, lai Andrejam netrūktu līdzekļu studijām. Kaut sirms un salicis, dzīves saliekts, viņš nerimstas strādāt dēla labā. Juris nav atrunājams no pārpūlēšanās. Andrejam viņš noteiktībā un apņēmībā atbild: „Kamēr es neredzu tevi pabeigušu to, ko tu esi sācis, tikmēr es nevaru likties mierā. Mans uzdevums man jāpilda un jāved galā, bet mjeru un dusu dos man garā nakts.”

No Tīrumu laudim drīzāk negatīvs nekā pozitīvs raksturs ir vienīgi Kārlis Akots. Viņš studējis tieslietas, bijis ārzemēs, mīl komfortu, bet arī nevairās darba un strādā kā zirgs. Liels ir viņa fiziskais un garīgais spēks, viņa vadībā mājas ienes bagātīgus ienākumus, bet viņš tos laiku pa laikam palaiž jautrā dzīvē Rīgas vai Parīzes draugu un draudzeņu sabiedrībā. Viņā apvienota zemieka centība ar pilsētniecisku kāri baudīt dzīves priekus. Šis apvienojums Akotam neļauj izvirzīties pozitīvo raksturu plāksnē.

Tīrumu ļaužu nozīme neietveras vienīgi pozitīvo raksturu notēlojumos, darba pienākuma un morālisku vērtību cildināšanā. Te Veselis liek pacelties arī zemes varenajam spēkam, kas cieši savijas ar arāja darbu un ticību. Viņš liek runāt mūžīgai dzīvībai, kas mīt zemē, stādos, gaisā, pašā cilvēkā. Spoži lemeši liesmaini apaŗ tīrumus. No zemes kāpj avoti un slacina saknes. Naktī nolist rasa uz iztvīkušās zāles. Saule sadala un kopo vielas, rada miršanu un dzīvošanu,

atraits paslēptus enerģijas krājumus. Dzīvības modrība ir vienmēr un visur. Un šī modrība satrauc arī cilvēku. Viņš jūtas kā nešķirams ar darbu, zemi, sauli, kokiem, gaisu, ar visu esamību. Rīta agrumā viņš iziet laukā, priecājas par pavasari un kaisa sēklu irdenā zemē. Sējējs ir mierīgs un neuztraucams, un rudenī viņš laimīgi noraugās druvu zeltainā briedumā. Tā arājs savienojas radīšanas priekā ar dabas auglību un vareno dzīvības straumi.

*

Tīrumu ļaužu problēmas Jāni Veseli nodarbinājušas daudz agrāk par šī romāna uzrakstīšanu, tikai vēl pilnīgi neizkristalizējušās, veidošanās sākumā, bet jau ar noteiktu virzienu. Es te domāju romānu Saules kapsēta, kas atklātībā parādījās 1921. gadā, bet pabeigts sarakstīt 1918. gada 15. novembrī, tā tad 7—8 gadus pirms Tīrumu ļaudīm. Romānā tēloti Cierpuļu māju ļaudis un visi tie, ar kuriem viņi dzīvē sadūras. Kā Andrejs Viksna Tīrumu ļaudis, tā šie Arturs Viepiņš ir jaunas rosmes nesējs. Viņi abi ir inženieri, abi atgriežas laukos, tēva mājās, cenšas pavairot lauku labierīcības, to sekmēšanai izmantojot dabā uzkrātos enerģijas krājumus. Andreja pasākumiem dzinējspēku dod gaisa strāvas, Artura — purvā uzkrāta saules enerģija. Purvs, kuŗš „pārvērtās atkal par saules spožumu, karstumu, kvēli, par gaismu, kas viņam bija lijusi pāri no mūžīgiem laikiem. Sūnas auga, iezīda saules spēku, pēc tam nogrima ūdenī, satrūdeja, pārņēlās. Saule tur gulēja aprakta zem vārgām priedītēm un reibinoši smaržīgiem vaivariem.“ Purvs liekas kā saules kapsēta. Dzīvības devēja — saule bija pārvērsta trūdās. „Viņa jāmodina, jāceļ augšā uz jaunu dzīvi, uz jauniem, spēka pilniem darbiem. Gaiši viņa zuzēs tvaika katlā, būs rāma un paklausīga.“ Arturam liekas, ka viņš skatītu saules augšāmcelšanos, — tik dziļi viņš iegrimis savos projektos. Aprīnošanas pilns viņš veŗas zilgmotās debesīs. „Saule spīdēja pār zemi, viņas spožums lija kā no kvē-

lošu ogļu pilna poda. Viņas gaisma ietvēra visas lietas, un nebija būtnes pasaulē, kas gribētu iziet no saulainās atmosfēras un mājot dievišķīgā neatkarībā. Pat zemes iekšienē, dziļi, dziļi zem kalniem un lejām, zem zāles, kokiem un cilvēkiem plūda mierīgi balti stari un gaismoja, sildīja, skāva katru smilšu graudiņu, ieplūda smagos un nekustīgos gaisa un granita slāņos.“ Ticības pilns, kopā ar mežziņi Līrumu, Arturs stājas pie sūnakļa izmantošanas projekta. Tiek rakti grāvji, rakta kūdra, ar to savkārt dzītas dinamomašīnas, radīta elektriskā strāva, griezti dzirnakmeņi u. t. t. Vara stiepules uz apkārtējām mājām nes gaismu un siltumu. Tādējādi caur moderno tehniku tiek panākta saules augšamcelšanās.

Tāpat kā Andrejs, arī Arturs ir noteiktas gribas cilvēks, mazrunīgs, sevī noslēgts, drošs un pašpaļāvīgs. Pret sievietēm viņš neiekaist, palikdams tāls seksuālām baudām. Viņš grib arī būt brīvs no paražu un aizspriedumu žogiem, grib „vispasauliska auduma, kuŗā dvēseles ietilptu kā juteklīgu dziju mezgli, vienotas cita ar citu tūkstošu tūkstoš miljonu jūdžu tālumā“, tādējādi apliecinādams, ka nav vienīgi zemes cilvēks, bet cenšas tuvoties arī bezgalībai un mūžībai, lai pasaulu dažādību aptvertu vienā kopībā.

Zemē, dvēseles skaidrībā un sevis apzināšanā sakpojas arī Konrads Mieris, kuŗš „kautrīgi un piespiesti smaidīdams, sniedza nedroši sarkano darba cilvēka roku, it kā baidīdamies, ka roku nesapņems un viņa nokritis, lēni drebēdama kā aizlauzta puķe“. Strādādams melno arāja darbu, smiltīm aplipsis, viņš tomēr atlicina patiku un laiku arī vērtīgu grāmatu lasīšanai, pārdomām par dzīvi un tās norisēm. Dziļa ir Miera mīlestība pret Ritu, bet viņas kaislā, sevi atdodošā daba tam sveša. „Viņš nāca kā bikls, pazemīgs pielūdzējs, kā ironisks un visas miesas baudas nicinošs smējējs, tad kā vienaldzīgs, bet ārkārtīgi rūpīgs pētnieks.“ Varbūt arī tāpēc viņam bija jāzaudē Rīta, kuŗa pakļāvās izsmalcinātā sieviešu pavadēja Līru-

ma nekautrībai. Gan Rita vēlāk atgriezās, bet Miera pašapzinība ir žogs, kuŗu grūti pārkāpt. Reiz bijis, „kā puķe, kas vainagā nav iepīta, zemē nomesta, vīst un tiek samīta“, viņš nespēj tālāk pazemoties, kaut arī mīlestība sirdī nav dzisusi.

Raksturīgi ir Miera vārdi, kuŗus viņš, jautāts par agrāko vijoles spēli, saka Arturam: „Es esmu saaudzis ar zemi. Es dzirdu citu mūziku, kas skaistāka par manu čigāšanu.“ Viņš paliek pie zemes, viens, bet stīprs.

Saules kapsētas pozitīviem raksturiem pieskaitāma arī Austra, kas grib godīgi apprecēties, palikt pie zemes un zemi kopt. — „Nu, traka jau esi! Traka jau esi!“ viņa saka māšai Ritai, kad tā sakravā čemodanu aizbraukšanai uz pilsētu. Liegs jaunas sievietes prieks staro viņas sejā. Viņa mīl vienkārši un vienkārši grib nodzīvot savu dzīvi. Austra ir viena no pozitīvākām Veseļa sievietēm un būtībā ir tuva Laimai Tīrumu ļaudīs. Žēl tikai, ka viņas pozitīvais raksturs nav visā pilnībā izcelts: Austrai romānā vairāk epizodiska nozīme.

Maigu līdzjūtību modina leišu ganu puika Viktors, kuŗu visi atstumj, bet kuŗam īstenībā ir laba, mīloša sirds. Ar riebumu viņš noskūpsta saimnieka augstprātīgo roku, bet nekad viņam nebūtu riebies skūpstīt Mirdzu, pat tad, kad viņa jau gulēja kapā un trūdēja. — „Viņam šķita viņas skaistums, viņas labums, viņas sirsnība kā tāla, nekad neiznikstoša parādība.“

Līdzās pozitīvu raksturu notēlojumiem romānā vēl atrodam krietni daudz erōtikas, kas tik raksturīga Veseļa pirmā laika sacerējumiem. Jauna un kaisla ir Rita, kuŗas „kuplais, piebriedušais stāvs un krūtis, kakla baltums vilināja un soliņa baudu,“ kuŗa bez pretošanās pakļaujas dzīves baudītājam Līrumam. Nejūtīgs pret sievietes garīgo pasauli un jūtām, kaislē degdams, Līrums gūst un aizmirst uzvaras. Viņš ir pats savu kaislību žņaugos, un nav pat vēlēšanās no tiem atbrīvoties.

Tomēr — ceļš uz augšāmcelšanos ir jau sācies. Viss tuvojas tai gaišajai, līdzsvarotai pasaulei, kurā elpo un kustas Tīrumu ļaudis. Bet vēl jāpaiet gadiem, jāiziet cauri gara skaidrošanās ugunīm, lai gara tieksmes un miesas vēlēšanās sakustu spožā un varenā saskaņā.

IX

Minot Veseli kā mūžības, bezgalības, labā un ļaunā problēmu risinātāju, kā lielākas pilnības alcēju un dzīvības un zemes spēka cildinātāju, nevaram neminēt, ka Veselim tuvi arī Latvijas un latvju tautas likteņi. Viņš ir novērsies no visiem, kas skalda mūsu vienību, neievēro mūsu nacionālās intereses un posta mūsu grūti sastrādāto mantu. Veselim mīļa atkarotā brīvība, kas gadusimteņus bija ieslēgta naktī un varēja pacelties augšup tikai uz pasaules kara gruvežiem. Viņš saviem varoņiem liek būt klāt tautas ciešanu laikos, cīnīties, atsegt iekarotāju varmācību, nežēlību un viltu. Šo varoņu cīņā nav kaislību, pēkšņas aizrautības; tie deg it kā lēnā liesmā, deg un nesadeg, un mūžīgs naidis pret iebrucējiem ir viņu ceļabiedrs.

Stāstā Krauklis skatām trīs Rugāju dzimtas paaudzes, kas glabā zvērestu — atriebties vācu barona dotos apkaunojošos pātagas cirtienus. Rugāji klusēdami pacieš kungu bardzību un nežēlību, ļauj pie kauna staba sakapāt savu miesu, bet neaizmirst kādreiz doto zvērestu. Šis zvērests viņus pilda ar nāvīgu ienaidu, spītību un apņēmību.

Ienaidā un apņēmībā degošs ir arī leitnants Elmars Lailoks (romānā Eņģelis Ufirs). Ar savu rotu viņš pastāvīgi vajā bermontiešu bandas. Kādā kaujā viens pats ar zobenu sakapā trīs ložmetēja apkalpotājus, kad tie savu nāves ieroci vērs pret latviešu rindām. Bermontiešu sagūstīts, nežēlīgi mocīts, aptīts ar dzelonstiepulēm un ar galvu lejup gremdēts ūdenī, viņš nelūdžas mocītājus, bezbailīgi iedams nāvē, vēl pēdējos mirkļos garā redzēdams uzbrūkošās rindas, kas reiz zemi atbrīvos no svešām varām.

Lailoku dažus mirkļus pirms nāves, jau nesamaņā

esošu, izglābj viņa rota. Vēlāk visa Latvija tiek atgūta pašiem latviešiem.

Senlatviešu dzīves notēlojumu sniedz romāns Trīs laimes (1929). Tas vairāk fantazijas, kā vēstures patiesības veidojums. Autors rāda kādas latviešu cilts ieceļošanu Augškurzemē, ciņu par zemi un brīvību. Varena ir latviešu darba un neatkarības griba un mīlestība visas auglības glabātājai — zemei. Ar primitīviem rīkiem arāji veic visus tos darbus, ko ar modernām ierīcēm veicam mūsdienās. Viņi būvē arī stipras pilis, lai aizsargātos pret iebrucējiem. Bet daudz no latviešu cilšu vienības un spēka paņem viņu pašu savstarpējie karī, kam pa lielākai daļai nav nopietna pamata. Zīmīgi ir virsaiša Stupļa vārdi, ko pēc kādas asiņainas kaujas viņš teic cīņas dalībniekiem, naidniekiem un draugiem: „Neturpiniet vairs karu, neejat kaujā. Lai radniecīgās ciltis, leiši un latvieši, tur mieru savā starpā uz mūžīgiem laikiem, uz mūžīgiem laikiem lai šajos klajumos un skaistajos mežos turpmāk skan tikai arāju un ganu dziesmas, govju māvienu un zirgu zviedzienu, ne zobenu šķindoņa. To novēlu jums, karotāji, kas gribat dzīvot.“

Stuplis ir patiess latviešu patriots, kas apjēdz šķelšanās postu un vienības spēku. Viņam blakus stādāms sparīgais, izveicīgais, saprātīgais darba cilvēks un virsaitis Runtīņš. Viņš nelūdz citu cilšu labumu, bet arī gatavs visiem spēkiem sargāt savējās. Viņā deg lepnums un nads pret latviešu vienības jaucējiem.

Latvijas likteņa gaitas skatām arī dažos citos Vesēla stāstos: Zem vācu jūga u. c.

X

Jāņa Vesela stils neizceļas ar sevišķām īpatnībām, kas prasītu plašāku apceri. Veselis nav stila lauzītājs, līdzīgi Jānim Sārtam, ne arī jauninājumu meklētājs, kāda maniere visvairāk piemīt jauniem iesācējiem. Veselis runā vienkārši, nepiespiesti. Viņa valoda plūst brīvi kā Zemgales līdzenuma upju ūdeņi, bez satraukuma, vijīgi. Tajā netrūkst arī krāsu bagātības, gluži kā rakstnieka dzimtenē, kur plašu silu un ezeru zilganums savijas ar tuvējo birstalu un pļavu zaļumu, druvu dzeltenumu rudenī un debesu mirdzošām krāsām visās gadalaiku maiņās. Uzsvērts izteiksmes spilgtums nav Vesela dabā: viņš smalkjūtīgi atturējies no stila mākslīgas izraibināšanas un izskaistināšanas, pieturoties pie iedzimtām tieksmēm un tautas valodas skaidrības. Viņa būtībai atbilstošais, apsvērtais, rāmais episkais stāstījuma plūdums ievērojami palīdz izcelt tālos domu apvārkšņus, kas bieži vien sniedzas pāri esamības robežām. Šis plūdums piemērots arī vielai, kas iekļauj stiprus, zemes spēka pilnus raksturus, nepārtrauktu gara veidošanos un izkristalizēšanos domu un izjūtu ugunīs. Tāpat tas raksturīgs spēcīgas, apgarotas pacilātības izteikšanai.

Veselas stils ir konkrēti uzskatāms. Tā tas ir dabas aprakstos, kur Veselis parāda spilgtu un pievilcīgu gleznainību, tā tas ir esamības, mūžības un bezgalības problēmu risinājumos, kur rakstnieks necenšas slēpties aiz stila klišejām, izsakot domas ar iespējamu skaidrību un pārliecību. Dabas aprakstos Veselis mīl plašu vērienu. Viņš neuzkavējas pie atsevišķa zieda un neapbrīno to, neapstājas pie viena koka un nesajūsminās par tā zaļo krāšņumu. Vesela perspektīvei mežs, ūdens, pļava, tīrumi, debesis paveras kā kopība, kā vesela nedalāma vienība, gan dienas saulainā mirdzumā, gan nakts maigi

zilganā tumsā: „Viņš bija viens, un plašums un gaiss un nakts un zeme un ūdens skanēja vienskapā, rāmā, majestātiskā“ (Aklais ezers). Klusa burvība staro no Veseļa dabas aprakstiem, kas atgādina neuzkrītošus, bet labi noskaņotus dabas gleznojumus. Dabas aprakstus sastopam gandrīz visos Veseļa darbos, bet visvairāk Saules kapsētā, Dievu gultā, Engēlī Ufirā un Trīs laimēs. Šiem aprakstiem ierosmi galvenā kārtā devusi rakstnieka dzimtenes skaistā daba.

No stila izkopšanas līdzekļiem Veselis visvairāk lieto metaforas, salīdzinājumus, epitetus. Šos līdzekļus sapratīgi pielietojot, viņš sasniedz lielāku gleznu asumu un monumentālītāti. Šeit raksturīgs stila piemērs: „Bija ļoti blonds rīts. Ausma kā gaiši sievietes mati, rīta saulē sukājami, izplīvojās aiz mežu viles, vēju purināti, veselām šķieznām šāvās uz augšu pa debesi un iededza visur spilgtu dzeltenumu. Koki bija piesarmojuši kā bārdaini veči. Gaiss tīrs un skanīgs kā stikls. Zeme lieliski sasalusi un dārdoša.“ (Engēlis Ufirs, 266.—267.). Kāds cits piemērs: „Maigā vasaras nakts kā dziesma sitās viņam gīmi. Visa zeme bija mīksts tumsas kamols, ietīts vieglā sapņainā debess telpu gaišumā. Visur liela, neaptverama ēnu jūra (jo mēnesi bija aizseguši mākoņi), no kuņas šurtur kā melnas bākas izcēlās koku, ēku, kalnu stāvi. Debess bija zemāka un tuvāka, augstākie zemes priekšmeti iegriezās viņā“ (Saules kapsēta, 136.—137).

Veselis saka: blonds rīts, dvēsele sārta liesmoja, doma uzzibēja, spēcīgs brīnums, labvēlības gaisma, miesas elpa, bezgalīga nojautu straume, laimes šūpolēs, kutinošs troksnis, mīksts vējš, tumšas baumas, nakts izlīda no eglāja, karstais mākslas strīds, urbjos tumšos bezdibēnos, mīksta gaisma u. t. t. Blakus metaforām Veselis lieto savdabīgus, spilgtus salīdzinājumus: „koki bija piesarmojuši kā bārdaini veči“, „gaiss tīrs un skanīgs kā stikls“, „gara daiļums un mīlestība izstaroja no viņiem kā no zvaigznēm“, „zemene esot mazliet asi salda un silta kā nokritis saules gabaliņš“, „skumjas staroja caur

viņu kā lēni un vēsi rudens vēji“, „saules staros kā bezgalīgos baltos plūdus“, „mūžība, dūkdama kā ritens“, „ausma kā gaiši sievietes mati“, „dzirksteles zuzēja viņam apkārt kā zeltainas bites“, „mākoņi un vēji kā melni jūras vilņi“, „nakts kā dziesma“, „zeme vēlās kā milzīgs kamols“, „Venera, kas rīta blāzmā spulgoja kā balts lilijas zieds zaļganos ūdeņos“ u. t. t.

Nolietotu salīdzinājumu klišeju Veselim tikpat kā nav: viņš meklē jaunus izteiksmes veidus. Viņš mil arī hiperbolas un epitetus — satura uzsvaram un stila izdaiļošanai.

*

Kompozīcija Jāņa Vesela prōzas darbos labi izveidota un atbilst nepieciešamām uzbūves prasībām. Iepriekš apsvērdams tēlojamo cilvēku būtību un to iespējamo saduršanos ar apkārtni vai problēmām, Veselis dod sev iespēju stāstījumu izveidot līdzīgi celtni, kur jāliek akmens pie akmeņa, ķieģelis pie ķieģeļa, līdz noslēgumā darītāja priekšā paceļas varens ēkas siluets. Tas sevišķi sakāms par romāniem, kur lēnā, apvaldītā episkā stāstījumā pamazām izaug cilvēki un notikumi. Intrigējoša fābulas samezģlojuma Veselim tikpat kā nav: priekšplānā izbīdītas problēmas, pa daļai arī tiešs laikmeta skatījums. Cilvēki ir tikai šo problēmu tālākvirzītāji, bet nekad arī nevajadzīgi manekeni: bez viņiem nebūtu dzīvības, tāpat kā namu nevar būvēt bez kaļķiem.

Veselis neliek saviem cilvēkiem pēkšņi iekaist. Viņš tos pamazām ved pret viņu likteni, cauri pārdomām un notikumiem. Tas ir teicams romānu rakstnieka paņēmiens. Bet Veselim dažos gadījumos šī apdomīgā vešana radījusi mākslotas izstiepšanas iespaidu, nevajadzīgas epizodes, piem. romānā Eņģelis Ufīrs, kur straujās polietes Melanijas Miklaševskas ievīšana nav attaisnojama, jo viņas izpalikšana romānā pamatos nekā negrozītu; tas būtu pavisam cits stāsts — par Melanijas Miklaševskas un Ēlmara Lailoka mīlu.

Vesela romānu uzbūvei par labu nenāk arī dažas psiholoģiski nepamatotas vietas, piem. leitnanta Lailoka tišā, neprātīgā krišana bermontiešu lamatās (romānā Enģelis Ufirs). Nav saprotama arī kultūrālās, pilsētnieciskī izsmalcinātās Izidas atgriešanās laukos (romānā Tīrumu ļaudis), vai arī Lijas bēgšana sniegainā ziemas naktī, ja viņai šī bēgšana nebija vajadzīga (romānā Cilvēku sacelšanās).

Veselis smalkjūtīgs dabas aprakstu iepīšanā: nekā uzbāzīga, lieki izskaistināta. Krāsas ziemeļnieciski vienkāršas un svaigas, tomēr pietiekoši spilgtas.

XI

Jāņa Vesēļa publicēto grāmatu raža ir krietni prāva. Daļa no šīm grāmatām sarakstīta pasaules kara laikā, bet atklātībā parādīties varējušas tikai pēc kara. J. Vesēļa pirmā grāmata ir stāstu un fantaziju krājums *Pasaules dārdos* (1921). Tai sekoja stāsts *Zem vācu jūga* (1921), fantazijas *Akla is ezers* (1921) un romāns *Saules kapsēta* (1921). Vienā gadā iznāca četras grāmatas. Tās arī darīja Vesēli pazīstamu plašākām lasītāju aprindām. Viņš iekaroja rakstnieka vārdu, to padziļinādams ar turpmākām grāmatām: novelēm *Liesma uz ūdeņiem* (1922), stāstu *Dievu gulta* (1923), stāstu kopojumam — *Rēgi un cilvēki* (1924), *Vilkači* (1925) un *Neticīgā Toma mīlestība* (1928), romāniem — *Engēlis Ufirs* (1924), *Tīrumu laudis* (1927), *Trīs laimes* (1929), *Dienas krusts* (1931) un *Cilvēku sacelšanās* (1934). Grāmatā vēl iznācis J. Vesēļa romāns *Tērauda dvēsele* (Daugava, 1928), kas ir romāna *Cilvēku sacelšanās* tiešs turpinājums.

Skatuvei J. Vesēlis sarakstījis traģēdiju *Jumis* (1931) un komēdiju *Kur tad nu tu biji, āzīti manu* (izrādīta Pārdaugavas teātrī, 1934). Šie darbi literāriski maznozīmīgi.

J. Vesēļa esejas, kritikas un apcerējumi sakopoti *Pārdomu grāmatā* (1935), kur ietverti raksti par stilu un saturu, pasaules uzskatu, garu — radītāju, kritiku, latviešu rakstniecības nacionālām īpatnībām, par *Apsišu Jēkabu*, *Raini*, *Akurātera mākslas romantismu*, *Ād. Ersu*, *Kārli Zariņu*, *Aīdu Niedru* un citiem rakstniekiem un literāriem jautājumiem. Daļa literāru rakstu izkāsīti periodikā. Viņš publicējis arī literāru studiju *Jānis Poruks* (1937), bez tam periodikā sastopami

nedaudzi dzejoļi, kuŗos dominē pārdomas, mazāk tīri liriska elementa. Brīvā zemē, Sējējā u. c. viņš rakstījis par jaunuzvedumiem Rīgas teātros. Tulkojis Vl. Reimonta romānus Vampirs (1927) un Zemnieki (1936—37), E. Zolā Abata Murē noziegums (1928.), L. Tolstoja stāstu Kazāki (1927), Plutarcha Grieķu un romiešu varoņu dzīves (ar tulkotāja ievada apceri, 1936), F. Dostojevskas romānu Noziegums un sods (1937) u. c. darbus.

Vesela kritikas darbos sastopamies ar drošiem, skaidriem spriedumiem.

J. Vesela jaunākā grāmata ir apceres Rakstnieku sejas (1938.).

XII

Skaidrs un noteikts ir bijis Jāņa Vesēļa augšanas un mākslas ceļš. No kara dunoņas viņš nācis kā pilnīgākas dzīves un lielākas cilvēcības alcējs. Viņš nav apmierinājies vienīgi ar esamību, cilvēka jutekļiem tveramo un apjaušamo, bet ar savu bagāto fantaziju pārkāpis esamības robežas, lai meklētu citas pasaules un mūžības un bezgalības mīklu atrisinājumu. Viņš ir zīmējis tāli esošus lokus, nētījis jaunākos zinātnes sasniegumus, veidojis varbūtēju nākotnes pasauli, kur starpplanetu telpa vairs nebūtu nepārkāpjama un kur cilvēku vairs nesaistītu viņa ķermeņa svars. Viņš ir licis cilvēkam saskarties ar svešējādi neesošām būtnēm, licis tām ilgoties pēc pilnības, izjust kaislību varu, lai nokļūtu pie tāliem gaišiem apvārksņiem. Viņš ir licis cilvēkam būt meklētājam, veidotājam, radītājam. Vesēļa cilvēks nes saules zīmi dvēselē un šī zīme ir viņa drošākais ceļa pašķirējs, augšup cēlējs.

Vesēļa cilvēks ir bijis arī zemes spēka mīlētājs, arājs un latviskā gara glabātājs. Viņš ir klausījies senču asiņu balsī un vienojis bijušās un nākošās zemnieku paudzes. Darba un morālais pienākums viņam liek būt stipram un neatlaidīgam, mīlēt savu ģimeni un būt ieciecīgam pret kaimiņiem, pildīt solījumu un allaž modru turēt savu prātu.

Kritika par Vesēli ir izteikusi ļoti dažādas domas, gan peļot, gan cildinot. Vienbūtīga sprieduma par viņu nav bijis. Bet tas ir tīri cilvēcīgi: ikviens nes savas personības zīmogu, ikvienam ir sava garīga pasaule, kuŗa var izprast tikai sev tuvo. Visvairāk Vesēlim uzbruka par viņa pirmā laikā tēloto erētismu, kuŗā atrada primitīvu raupjumu, pakļaušanos seksuāliem kairinājumiem. Tā piem. Zenta Mauriņa atzīst (Burtnieks 2, 1928), ka

Vesela nopietnākā augšana sākas tikai ar romānu Tīrumu laudis. Šis atzinums zināmā mērā ir pareizs un arī nepareizs. Pareizs tāpēc, ka ar šo posmu Veselis nonāk pie lielākas satura koncentrācijas, mierīgas tēlojamās vielas apvērtēšanas un izkristalizēšanas, jaunradišanas, kas nav pakļauta pēkšņiem izjūtu viesuļiem. Nepareizs tāpēc, ka Vesela pirmā laikā darbos ielikts tik daudz alku pēc cilvēcības, tik daudz pieskārsšanās visuma un mūžības problēmām, tik daudz spilgtu ķaŗalaika dzīves notēlojumu, tik daudz dažādu cilvēku raksturojumu, ka var pabrīnīties par rakstnieka daudzpusību, novērošanu un iejušanos dažādos apstākļos un domu un jūtu pasaulēs. Vesela cilvēku seksuālitāte nav jāsaprot arī vienīgi kā pārkairinātas juteklības rezultāts. Tā ir zināma attīstības pakāpe, no kuŗas paveras ceļš uz garīgiem meklējumiem, uz augstākām pakāpēm. Ne velti Vesela iemīļotais meklētājs, dievišķas saskaņas alcējs, klusais vērotājs, no juteklības atbrīvotais Jūlijs Krainis teic šādus vārdus (Eņģelis Ufirs, 145. lpp.): „Tikai tas var lepoties, ka redzējis paša acīm un pārdzīvojis visu, izgājis ellī un debesi cauri, kas pats izkāpis no zemākās pakāpes līdz visaugstākai. Tikai tas ir ieguvis par pasauli pilnīgu un nemaldīgu atziņu, tikai tam ir tiesība skatīties pēc vēl augstākiem un gaišākiem horizontiem.“

Veselim arī pārmet, ka viņa cilvēki ir vairāk fantāzijas radīti, vai apzinīgas gribas izveidoti, kā ņemti no reālās dzīves. Te jāsaprot, ka Veselis nav tiešamības notēlotājs, fotogrāfisks atdarinātājs, bet īpatns domātājs un tikpat īpatns pasaules un nākotnes skatītājs. Viņš nevar būt līdzgājējs reālisma pārstāvjiem. Viņa cilvēki nevar nogrimt ikdienas pelēcīgumā, jo viņos deg neapslāpējamas ilgas visu izprast un dzīvi veidot pēc savas gribas un atziņām.

Tiesa — Veselis nav bez kļūdām. Viņa darbos reizēm sastopamies ar paviršību darbības izveidošanā, darbību, kuŗai trūkst ticamības, sasteigtību, nepabeigtiem raksturu tēlojumiem. Vietām viņa fantastikai piemaisīta naiivitāte. Še gribētos norādīt uz stāstu kopoĵumu Neti-

cīgā Toma milestība, kas ir vājākais Veseļa darbu sarakstā. Veseļa būtībai atbilst tikai pāris šī krājuma stāsti, pārējie literāri mazvērtīgi. Kā nozīmīgākie atzīmējami Vācu jūgā (agrāk iznācis arī atsevišķā grāmatā ar virsrakstu Zem vācu jūga), Krauklis, Robiņa plejade.

Vienīgi kā eksperiments uzskatāms romāns Dienas krusts. Te nav romāna plašai kompozīcijai atbilstošas fābulas, darbība norisinās diennakts laika sprīdī, ir saraustīta, fragmentāra. Viktors Mežaks no rīta apskauj divas sievietes, bet nākošā naktī vienu jau nošauj un nošauj arī pats. Tas nav ticami. Nav ticams arī tas, ka Austra, mīlējuma Viktoru, nakti slepeni pavadītu pie precēta skolotāja Romiņa: šāda rīcība neatgādina spītību, kas domāta iemīlētam vīrietim. Milestībai un greizsirdībai ir citādas metodes. Romāna galvenā fābulā neiekļaujas komunistu nakts sanāksmes: tas ir jau cits stāsts. Vispār Dienas krusts ir mēģinājums isā laika sprīdī sakoncentrēt intensīvu darbību.

Tomēr, neskatoties uz trūkumiem, Veseļa talants ir devis mūsu rakstniecībai paliekamas vērtības. Viņš ir ierāvis sliedi, kas tuvina visuma noslēpumu pētīšanai, jaunai garīgai dzīvei, lielākai cilvēcībai. Viņš ir arī tuvinājis zemei un dzīvībai, rādot pozitīvus raksturus. Ar lietišķām kritikām viņš ir audzinājis jauno rakstnieku paaudzi. Tādējādi viņa darbs kļūst plašs un nozīmīgs, un mēs varam tikai priecāties par viņa ražību un gara auglību.

*

Jāņa Veseļa dzimtene ir Āņiņu mājas Neretas pagastā, Augšzemgalē. Te viņš piedzimis 1896. gada 1. aprīlī kā rentnieka dēls. Pirmos bērnības gadus pavadījis Rites pagasta Pīkstulos un Saukas pagasta Albretos, kur vecāki bijuši rentnieki. No Albretiem Veselim palikuši spēcīgi dabas iespaidi, sevišķi ganu gaitās ejot, kuņģus viņš vēlāk, būdams rakstnieks, ietvēris vairākos literāros darbos. Te apkārt paceļas varens zaļš mežu loks un kalni, bet ieplakā snauž sūnaklis. Te daba runā

it kā ar pirmatnēju spēku un skaistumu. 1906. g. rakstnieka vecāki atgriežas Neretas pagasta Āņiņos, kur dzīvo arī Latvijas laikā. 1908. g. J. Veselis sācis skolas gaitas. Divas ziemas mācījies vietējā pagastskolā, no 1911.—1913. g. Jēkabpils pilsētas skolā. Pēc skolas gadiem strādājis Āņiņos, piedalīdamies visos lauku un mājas darbos. Pa vaļas brīžiem daudz lasījis un arī turpinājis rakstīšanu, ko jau sācis uz skolas sola.

Iesāktās gaitas pārtrauca pasaules karš. 1915. g. Veseli mobilizēja, apmācīja Valmierā un Veravā, pēc tam nosūtīja uz fronti Daugavpils rajonā. 1916. g. janvārī piedalījies kaujās Rīgas frontē, kur ievainots kājā. Dažus mēnešus veselojies slimnīcā Pēterpilī, vēlāk uzturējies Meirānu pagasta Degumnieku Stulpiņos pie vecākiem, kur tie bija ieradušies un dzīvoja kā bēgļi. Neilgu laiku J. Veseli iesauca Tērbatas latviešu rezerves pulkā, bet, izceļoties Krievijā revolūcijai, to atvaļināja. Trīs mēnešus atkal nodzīvoja pie tēva, tad kopā ar viņu atgriezās Augšzemgalē, kur pārdzīvoja vācu okupācijas un lielinieku laikus. Bermonta iebrukuma laikā atkal iesaukts armijā, kur kalpojis 3. Jelgavas kājnieku pulka darba rotā, rezerves bataljonā Jaungulbenē, Rīgas komandantūras apsardzības bataljonā un 2. Ventspils kājnieku pulkā. Bijis cenzors armijas štāba informācijas nodaļā un korektors Latvijas Kareivī. No 1921. g. darbojas vienīgi rakstniecībā, pa ziemu uzturēdamies Rīgā, pa vasaru Augšzemgalē.

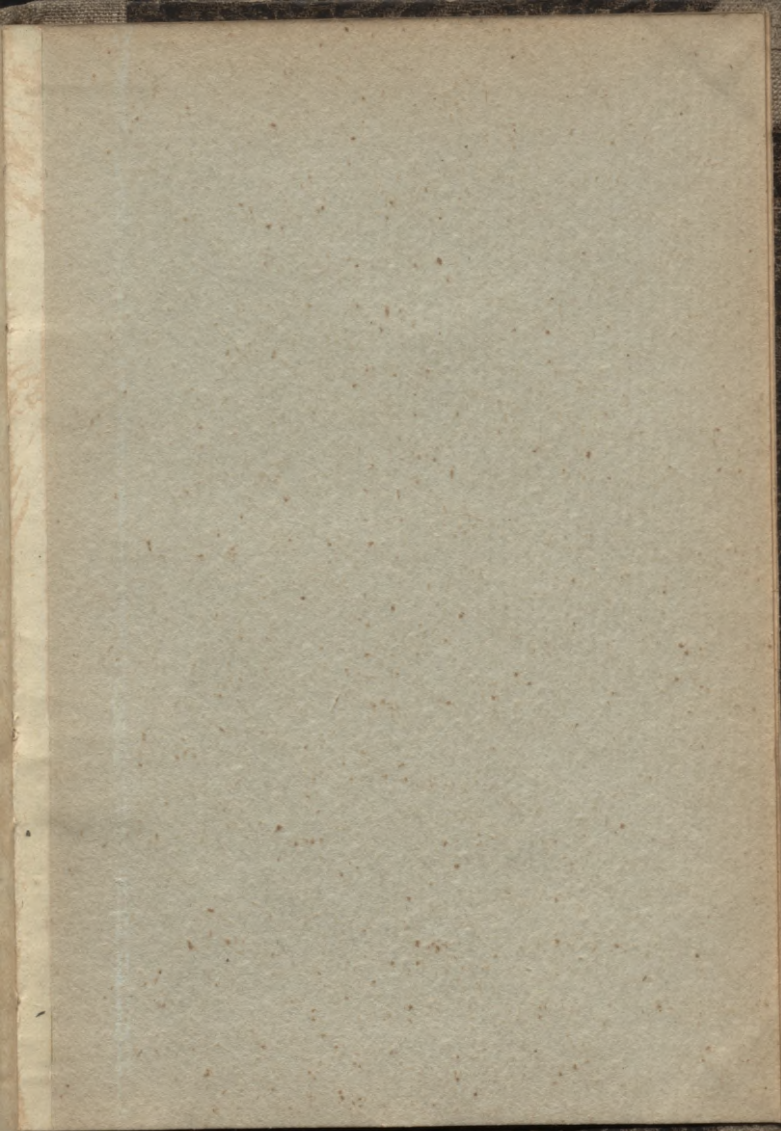
J. Veselis literāram darbam pievēršas jau priekškaņa gados. Arī kara laikā viņš palicis uzticīgs iesāktam ceļam, sarakstot romānu Saules kapsēta, stāstus Aklais ezers, Zem vācu jūga u. c. darbus. Viņa pirmais iespiests darbs — kāds dzejolis — atklātībā parādījies tikai 1920. g. 23. aprīlī, Republikas Sargā.

Literātūra par J. Veseli:

- 1) Zentas Mauriņas Jāņa Vesela attīstības gaita (Burtnieks 2, 1928.);
- 2) Paulas Jēgeres-Freimanis Jānis Veselis (Daugava 9, 1928., arī grāmatā Atziņu ceļi 1936.);
- 3) Pēteris Ķikuta Jānis Veselis (Piesaule 3, 1930.);
- 4) Arvīda Dravnieka Jānis Veselis (kollektīvizdevumā Latviešu literatūras vēsturē VI, 1937.);
- 5) J. Vesēļa Mazliet par sevi (rakstā No piezīmju grāmatas, Daugava 9, 1928.).

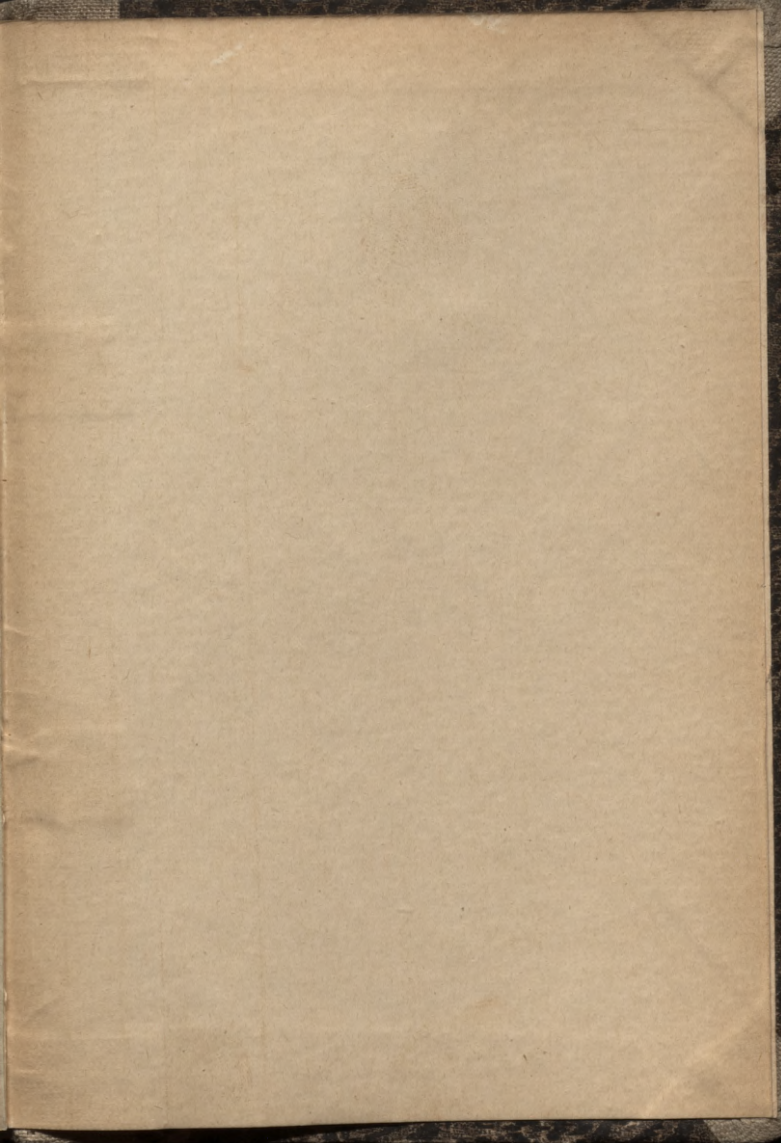

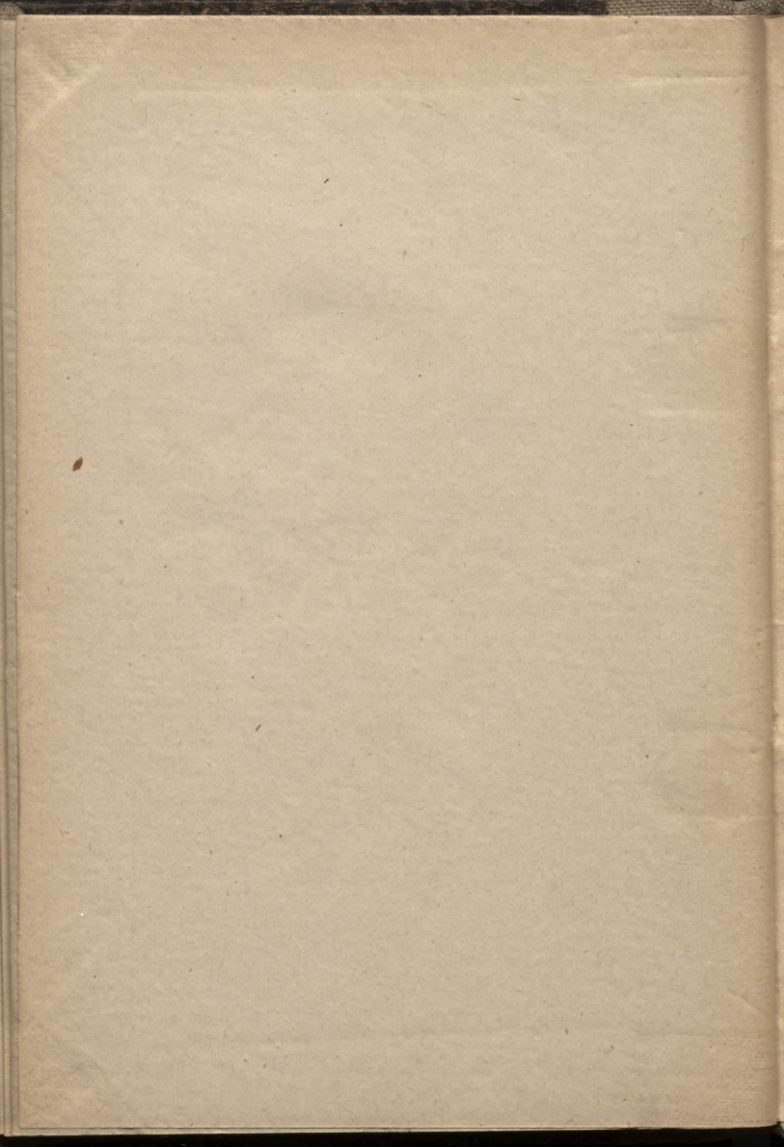
La 2052

20 MAR 1938

Ln 2052

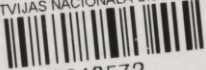

50

2. - 1

LATVIJAS NACIONĀLĀ BIBLIOTĒKA

0308048572

Sar. l.